

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0+802.0 (81+81.2)

ИБОДОВА САӢҲАТ МАҲМАДУЛЛОЕВНА

**ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕӢЛ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ
МАВОДДИ АДАБИӢТИ БАДЕӢ ВА КИТОБИ
ӢМОМАЛӢ РАҲМОН «ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ
ТАӢРИХ»)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарӢфти дараҷаи илмии доктори
фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 –
ЗабоншиносӢ (6D021302 - Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Душанбе - 2025

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Ҷамшедов Парвонахон** - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои хориҷии АМИТ

Муқарризони расмӣ: **Юсупова Зарина Розиковна** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав;
Усмонова Рухшона Раҳматовна – номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҳимояи диссертатсия санаи 25 октябри соли 2025, соати 15:30 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи Шурои олимон; e-mail: laylo.hasanov@mail.ru; тел.: (+992) 904156317) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи « ____ » _____ соли 2025 фиристода шуд.

Котиби илмӣ

Шурои диссертатсионӣ,

номзади илмҳои филологӣ, дотсент **Ҳасанова Ш.Р.**

МУҚАДДИМА

Диссертатсияи мазкур ба пажӯҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Забоншиносии муқоисавӣ, ки ба таҳқиқи системавии забонҳо ба мақсади ошкор намудани хусусиятҳои хос ва умумии онҳо машғул аст, таърихи дерин дорад. Мутафаккирони барҷастаи тоҷик ҳанӯз дар ибтидои асрҳои миёна зимни нишон додани хусусиятҳои хоси забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) умумият ва тафовути онро бо забони арабӣ аз тариқи муқоиса муайян кардаанд.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки Абуалӣ ибни Сино аз овони хурдсолӣ забони арабиро хеле хуб медонист. Маҳз натиҷаи ҳамин кӯшишу ғайратҳои забондонии ӯ буд, ки тавонист бе ҳеҷ монеа дар асари илмӣ худ «Маҳорич-ул-хуруф» низоми садонокҳои забони арабию форсиро муқоиса намояд. Дар ҳамон давра, аллакай муқоисаи забонҳо дар байни аҳли илм, хусусан, муқоисаи забони форсӣ-тоҷикӣ бо забони арабӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин анъана то ҳанӯз дар байни донишмандон қиммати худро гум накардааст. Бо пешрафти ҷомеа ва тараққиёти илму техника ба забондонӣ эҳтиёҷи одамон низ зиёд мешавад. Акнун грамматикаи забони тоҷикиро на танҳо бо забони арабӣ, балки бо забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ, итолявӣ ва дигар забонҳо муқоиса менамоянд. Инчунин, қабул ва татбиқи «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забони русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438)» ба таври ҳамаҷониба ва густурда омӯхтани забонҳои мазкур пешбинӣ шудааст, ки

тавсияи таҳқиқи муқоисавии забони тоҷикиро бо ин забонҳои русӣ ва англисӣ дар мадди назар гузоштааст. Ҳамчунин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (28.12.2024) таъкид намуданд, ки «Дар шароити рушди босуботи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва вусъат ёфтани ҳамгироии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисоне, ки сатҳи касбияти баланд дошта, забонҳои хориҷӣ, махсусан, русӣ ва англисиро хуб медонанд, рӯз ба рӯз меафзояд» [30]. Ин нукта бори дигар моро водор месозад, ки ба масъалаи омода намудани мутахассисони касбии забонҳои хориҷӣ аҳаммияти махсус зоҳир намоем.

Яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқи муқоисавии низоми сарфии забонҳо ба шумор меравад. Азбаски феълҳо ва хусусиятҳои маъноӣ ва категорияҳои онҳо дар низоми сарфии забон ҷойгоҳи хосса дорад, бинобар ин аз қадим то кунун мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забоншиносии тоҷик асарҳои илмӣ зиёде оид ба муқоисаи феъл бо дигар забонҳо ба ҷашм мерасанд. Кори диссертатсионии мазкур ба таҳқиқи мушаххаси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар ва феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забони англисӣ бахшида шудааст. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавзуи домнадорест. Ин мавзӯ аз мавзӯҳои мубрами таҳқиқоти забоншиносӣ эътироф гардидааст.

Аҳаммияти омӯзиши мавзуи таҳқиқот, ҳамзамон, дар он зоҳир мегардад, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар низоми феълии ҳар як забон нақши хосса дошта, бо бисёр хусусиятҳои худ, аз ҷумла қорбурд доштан дар сохтори нахвӣ забон аз шаклҳои тасрифӣ феълҳо тафовут пайдо карда, баъзе хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқро соҳиб мегарданд. Дар айнӣ ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби воҳидҳои нахвӣ дар

ҳар як забон дорои вижагиҳои хосе мебошанд, ки зимни тарҷума мушкилоти зиёдеро ба миён меоранд.

Бинобар ин, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ, муштарак ва фарқкунандаи корбурди феълҳои тасрифнашаванда дар забонҳои гуногун яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавии муосир ба маҳсуб меёбад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Аз таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ маълумоти зиёде вучуд дорад. Илми сарф, ки бо истилоҳи дигар морфология ном дорад, дар забоншиносии тоҷик таърихи хеле куҳан дорад. Ба ақидаи забоншинос Хоҷаев Д. дар низоми илмҳои филологии асримиёна, бахшҳои сарф, тасриф ва калимасозӣ моҳиятан ба илми морфологияи муосир наздик буда, асосан, оид ба сохтори калима, тасрифи феъл ва калимасозии ҳиссаҳои мустақили нутқ баҳс менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки нахустин бор оид ба таснифи калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ низ дар рисолаи «Мантиқ» ва «Донишномаи»-и донишманди маъруф Абуалӣ ибни Сино маълумот дода шудааст. Абуалӣ ибни Сино ҳамаи калимаҳоро ба се ҳиссаи нутқ **ном, куниш ва зарф** чудо намуда, чунин мегӯяд: «Ҳар лафзе муфрад ё ном бувад, ё куниш, ё ҳарф. Ва ба тозӣ номро исм хонанд ва мар «**куниш**»-ро нахвиён **феъл** хонанд ва мантиқиён калима хонанд. Ва исм ва калима ҳар ду ро маънии тамом бувад». Чунон ки агар касе пурсад, ки киро дидӣ? Гӯй Зайдро. Ҷавоб тамом бувад. Ва агар касе пурсад, ки Зайд **чӣ кард**? Гӯй: **Бирафт**. Ҷавоб тамом бувад [24, с. 34]. Абуалӣ ибни Сино тавонистааст моҳирона категорияҳои феълро, хусусан, категорияи замонро нишон диҳад.

Яъне, мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки ибни Сино ба масъалаи забоншиносӣ диққати ҷиддӣ дода, ҳанӯз дар асри X дар бораи **феъл (куниш)** маълумоти муфасссал додаст. Донишманди дигаре, ки ба таҳқиқи феълҳои

забони тоҷикӣ дахл кардааст, ин Хоҷа Ҳасани Нисорӣ буда, дар «Чаҳор гулзор» оид ба бисёр масъалаҳои илми забоншиносӣ маълумот додаст. Ба ақидаи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ тамоми калимаҳо ба се қисм, ки онҳо **феъл**, исм, ҳарф ҳастанд тақсим мешаванд. Нисорӣ феълро чунин таъриф додаст: «**Феъл** калима аст, ки аз минҳои салоса яъне мозӣ, ҳол ва истиқбол фаҳмида мешавад, чун: кард, мекунад, ва хоҳад кард ва кардан ва гуфт, мегӯяд ва хоҳад гуфт аз гуфтан [20].

Боиси зикр аст, ки феъли забони тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқи хеле мушкул ба шумор меравад. Омӯзишу таҳқиқи ҳаматарафаи он аз муҳаққиқ машаққати зиёдеро талаб менамояд. То имрӯз иддае аз донишмандони бахши морфология (сарф) даъво доштанд, ки низоми феъли забони тоҷикӣ дар солҳои охир ҳалу фасл шудааст. Бояд гуфт, ки низоми феълҳои забони тоҷикӣ то андозае мураккабу ҷолиб буда, ба ин мавзӯ бевосита забоншиносони русзабон низ даст зада, ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор доданд. Чунончӣ забоншиносон Расторгуева В.С., Керимова А.А. [1964], Розенфелд [1954] ва амсоли инҳо таҳқиқоти арзишманди худро пешкаши аҳли илм намуданд.

Инчунин, оид ба феълҳои забони тоҷикӣ дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1986], ки аз тарафи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ба хонандагон пешкаш шудааст, дар бораи феъл маълумоти хеле амиқ дода шудааст.

Ба наздикӣ китоби забоншиносии маъруф С. Ҳалимиён «Феъл (қуниш)» [2013] ба мутахассисони бахши сарф дастрас гардид, ки ин ҳам як падидаи тозае оид ба феълҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ бар мабной осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ аз ҷониби забоншиносии тоҷик Гулназарзода Жило Бурӣ [2020] мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифтааст.

Профессор С. Шербоев бошад, дар монографияи худ таҳти унвони “Назария ва методикаи таълими феълҳои ғайритафсири” [2019] масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳолро ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл ворид намудааст, ки ин ақидаро бештари забоншиносони тоҷик зери интиқод қарор доданд.

Профессор П. Ҷамшедов [1973; 1989] феъли забони тоҷикиро бо забони англисӣ дар рисолаи номзадӣ ва докторӣ муқоиса намудааст.

Забоншиноси дигари тоҷик Джабборовва М.Т. дар доираи рисолаи доктории худ бо номи “Робитаи байникатегориявӣ дар низоми шаклҳои тасрифнашавандаи феъл (дар маводди забонҳои русӣ ва тоҷикӣ)” [2005] шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар муқоиса бо забони русӣ таҳқиқ намуда, вижагиҳои хоси онҳоро муайян намудаанд.

Ҷамчунин, муҳаққиқ И.Б. Мошеев феълҳои забони русиро бо забони тоҷикӣ муқоиса карда, таъкид намудааст, ки: «Муҳаққиқоне, ки феъли забони тоҷикиро таҳқиқ кардаанд, қайд намудаанд, ки шаклу сохти феъл дар забони тоҷикӣ хеле бойю ғанӣ аст» [19]. Дар диссертатсияи худ Мошев И.Б. феълро ҳамчун ҳиссаи нутқ баррасӣ намуда, масоили гуногун марбут ба феълро, аз қабилӣ сохтори феъл, тарзи ғоил ва мафъули он, феълҳои нафсӣ, сиғаҳои феъл ва амсоли инҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Муқоисаи феъли забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар (англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ва дигар забонҳо) аз солҳои 60-70-ум асри гузашта оғоз шудааст. Олимон ба мисли М. Шаҳובהва [1985], П.Ҷамшедов [1972; 1974; 1984], Н.Ҷамроалиев [1979], В.Д. Гогошидзе [1985], А. Мамадназаров [2001; 2011; 2015], К.Усмонов [2010; 2015], Г.Т. Кулматова[2022], С.Ҷаматов [2013; 2016], Холиқзода А. (Тошов А.Ю.) [2013] ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни

феъли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони англисӣ баррасӣ намудаанд.

Гарчанде шумораи забоншиносони тоҷик, ки ба омӯзиши сифати феълию феъли ҳол, масдар ва муқоисаи онҳо дар забони англисӣ даст задаанд, кам набошанд ҳам, аммо то ба имрӯз муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикию англисӣ дар илми забоншиносӣ то ба ҳол сурат нагирифтааст, ки он ба яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамзамон, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи адабиёти бадеӣ ва китоби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» мавриди таҳқиқи амиқу ҳамаҷониба қарор нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мазкур бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва мавзӯҳои илмӣ робитаи зич доранд.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқ бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии самти забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳм дошта бошанд.

Диссертатсия дар доираи мавзуи илмии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва татбиқи «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва, ҳамчунин, “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои давраи то соли 2030” таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқ бо роҳи муқоиса муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл

дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва асари мондагори Пешвои миллат муҳаттарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар заминаи мақсади гузошташуда **вазифаҳои** зерин иҷро карда шуд:

- омӯзиши ҳамаҷонибаи масоили назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар;

- таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир;

- дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ ва мушаххас кардани вижагиҳои сохторӣ-семантикии масдар ва мавқеи корбурди он дар забонҳои мавриди назар;

- омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳқиқи категорияи грамматикӣ масдар дар забони англисӣ;

- баррасии вазифаҳои нахвӣ масдар дар ҷумла дар забонҳои муқоисашванда;

- муайян кардани мавқеи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои мавриди назар;

- аз нигоҳи муқоисавӣ ошкор намудани вижагиҳои сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои мавриди назар;

- баррасии категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- корбурди вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳқиқи вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқро шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи осори адибони тоҷик С. Айни, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, Ҷ. Иқромӣ ва китоби чандҷилдаи Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ташкил медиҳанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби бунёдии Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ба ҳисоб мераванд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур асоснокӣ, таҷрибаи назариявии донишмандони ватанию хориҷӣ, аз қабили М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирнитский, Б.А. Илиш, И.П. Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Рӯстамов, А. Мирзоев ва дигарон истифода гардидаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Диссертатсия бар пояи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, синхронӣ-муқоисавӣ, таҳлилӣ, назариявӣ ва умумиилмӣ таҳия гардидааст. Методи муқоисавӣ-таърихӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои дорои ҷанбаи забонӣ-типологӣ ва методи синхронӣ-муқоисавӣ барои баррасии воҳидҳои назарраси фарқкунанда бо муайян сохтани шабоҳати асосии онҳо истифода шудааст. Инчунин, методи таҳлилӣ-назариявӣ дар ҳалли вазифаҳои ҷанбаи умумизабонидошта корбаст шудааст.

Сарчашмаи мисолҳо. Дар диссертатсияи мазкур осори адибони маъруфи тоҷик С.Айни, С. Улуғзода, Р.Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, Ҷ. Иқромӣ, ҳамчунин осори чандҷилдаи Э. Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ва тарҷумаҳои онҳо ба забони англисӣ ба сифати сарчашмаи таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки аз ҷониби муаллиф нахустин маротиба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

дар асоси маводди осори бадеӣ ва китоби арзишманди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» аз нигоҳи илмӣ дар илми забоншиносии муосири тоҷик муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, бори аввал дар диссертатсия мавқеи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забони муосири тоҷик аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардида, роҳу восита ва усулҳои тарҷумаи онҳо аз нигоҳи илмӣ нишон дода шудааст. Инчунин, бори нахуст дар илми муосири забоншиносии тоҷик дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ мувофиқати қорбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои таҳқиқшаванда таҳлилу баррасӣ гашта, роҳҳои истифодаи муодилҳои онҳо дар тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Нуқтаҳои зерин барои ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар асоси омӯзиши маводди илмӣ ва сарчашмаҳои таҳқиқот заминаҳои назариявии таҳқиқи феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуданд, ки барои доираи васеи хонандагон пешниҳод мегарданд;

2. Омӯзиши умумият ва тафовути сохтори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл (масдар, сифати феъли ва феъли ҳол) дар забонҳои мавриди муқоиса метавонад дар рушди забоншиносии муқоисавӣ замина гузорад;

3. Дар шаклҳои масдари феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи маъно ва категория умумиятҳо ба назар мерасад, аммо дар сохтори онҳо тафовут мушоҳида мегардад. Муайян карда шуд, ки сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд, ки ин роҳу усулҳои калимасозии онҳо

заминаҳои таърихӣ дошта, дар давраҳои гуногун таърихи забонҳои мавриди назар ташаккул ёфтаанд;

4. Сифати феълӣ ва феъли ҳол ду забони муқоисашаванда вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ дошта, муайян намудани умумият ва тафовути онҳо дар илми забоншиносии муқоисавӣ аҳаммияти калон дорад. Зимни тарҷумаи осори бадеӣ бархе аз шаклҳои тасрифнашаванда ба сурати айёни дар тарҷума оварда шуда, бархе дигар бо муодилҳои дигари онҳо иваз карда шудаанд, ки ин ба ҷараёни таърихии инкишофи забонҳо ва рушди таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда вобаста аст.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он асос меёбад, ки хулосаҳо ва нуктаҳои назариявии диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъда дар самти муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феълҳои забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар қобили истифода мебошанд. Ҳамчунин, дастовардҳои диссертатсия барои инкишофи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, назария ва амалияи тарҷума судманд хоҳанд буд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот барои мутахассисони соҳаи тарҷума дастури амалӣ ба ҳисоб мераванд. Номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ дар тарҷумаи забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ, камбудии дар раванди интиқоли воҳидҳои луғавии муодил ва бемуодил ва роҳҳои бартараф намудани онҳо, ки дар диссертатсияи мазкур нишон дода шудааст, роҳнамо барои тарҷумонони минбаъда мегардад.

Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагирӣҳои диссертатсия метавонанд, ҳангоми таҳия ва хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо ва тарҷумашиносӣ, ҳангоми тадريس курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ва мутахассисон ҷиҳати навиштани корҳои хатми таҳассусӣ оид ба мавзӯи тарҷума ва тарҷумашиносӣ, инчунин,

ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоиту дастурҳои таълимӣ истифода шаванд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ.

Дараҷаи эътимоднокии кори таҳқиқоти мавриди назарро дақиқ будани маълумот, маводди кофии таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва муқоисавӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсияро истифодаи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, синхронӣ-муқоисавӣ таъмин менамоянд, ки барои дуруст ба роҳ мондани роҳу воситаҳо ва вижагиҳои тарҷумаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз забони асл ба забони тарҷума мусоидат менамояд ва ин барои донишандӯзони соҳаи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таҳти унвони “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зиҳир мегардад, ки ӯ бори нахуст дар забоншиносии тоҷик бар пояи осори фаровони бадеӣ мавзуи шаклҳои тасрифнашавандаи феълро мавриди таҳқику баррасии илмӣ қарор дода, умумият, шабоҳат ва тафовути сохторию қурбурдии онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда муайян намудааст.

Маводди назариявӣ ва амалии ҷамъоваринамудаи муаллиф хеле боарзиш буда, барои ҳалли як қатор

масъалаҳои мавҷудаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷик саҳми арзанда мегузорад.

Инчунин, саҳми дигар муаллиф дар он аст, ки ӯ дар ин самт солҳои зиёд ба омӯзишу пажӯҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» машғул шуда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф карда, инчунин, дар ҳамоишҳои мухталифи илмӣ бо маъруза баромад намудааст.

Тасвӣб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияи илмӣ-амалии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон”(соли 2021), конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни ДДК ба номи А. Рӯдакӣ оид ба натиҷагирии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ,дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040) (соли 2022), конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С. Айни, соли 2023), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои муҳраи тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода, соли 2024) дар шакли маърузаю гузоришҳои илмӣ ироа гардидаанд.

Инчунин, диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

(Сурагчаласаи №7/4-1, аз «13» феввали соли 2025) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 7 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА назди Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 1 дастури таълимӣ ҷоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 10 зербоб, ҳулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия ва замима таркиб ёфтааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 186 саҳифаи ҷопи стандартӣ компютери ро ташкил медиҳад.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Муқаддимаи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири пурраи дастгоҳи илмӣ диссертатсия буда, аз нигоҳи илмӣ ва методологӣ асоснок карда шудааст.

Боби аввали диссертатсия **“Асосҳои назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** унвон гирифта, аз се зербоб иборат аст.

Зербоби аввал **“Баррасии мавқеи феъл дар низомии ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар”** ном дошта, дар он ҷойгоҳи феъл дар низомии ҳиссаҳои нутқ аз нигоҳи илмӣ таҳлил карда шудааст.

Мавриди зикр аст, ки дар забонҳои муқоисашаванда ҳамаи шаклҳои феълӣ вобаста ба мавқеи корбод ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи якумро феълҳои тасрифӣ ташкил намуда, дар тасрифи феълҳои забони тоҷикӣ нақши бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар забони англисӣ бошад, дар тасрифи феъл феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои ифодакунандаи замон

аҳаммияти хосса доранд. Танҳо дар замони ҳозираи номуайян дар шахси сеюми танҳо феълҳои забони англисӣ бандаки – ё – қабул мекунад, ки дар баробари замон, шахсу шумораро низ ифода менамоянд.

Феълҳо вобаста ба маъно ва доираи муносибатҳои дастуриашон дорои хусусиятҳои гуногун мебошанд. Ба туфайли гуногунии хел ва шаклу тарзи ифода табиат ва хусусияти робитаҳои дастурии феълҳо, муносибати феъл бо фоилу мафъул муайян мегардад. Феълҳои монда ва гузаранда, бевосита ва бавосита, тарзи фоил ва мафъул маҳз ҳамин қисмати феълро ташкил медиҳанд.

Як хусусияти барҷастаи феъл он аст, ки шаклҳои вай вобаста ба сохту таркиб ва тобишҳои маънои луғавии худ муносибати нисбат ба фоил (субъект) ва мафъул (объект) доштаи амалро мефаҳмонад ва дар ин бобат он алоқаҳои нахвию сарфиро муайян мекунад.

Тоҷикзабонон ва англисзабонон замони ояндаи феълро барои зикр намудани амале корбаст менамоянд, ки он дар оянда содир мешавад ва замони иҷрошудани амал бо зарфҳои гуногун муайян карда мешавад.

Феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодакунандаи амалу ҳолат буда, дорои хусусиятҳои умумӣ ва хоси худ мебошанд. Вижагиҳои феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар категорияҳои шухсу шумора, замон, намуд, тарз ва сифати онҳо зоҳир меёбад.

Зербоби дуҷуми боби якум **“Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хосси онҳо дар забоншиносии муосир”** буда, он фарогири баррасии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забоншиносии муосир мебошад.

Феълҳо дар бештари забонҳо тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мешаванд ва дар сурати тасниф нашудани феълҳо онҳо ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда мансуб мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ системаи мураккаби шаклҳои феълӣ мавҷуд аст, ки асоси он аз 4 гурӯҳи зерини феъл иборат мебошад:

1) Шаклҳои тасрифии феъл. Ин шаклҳои феълӣ аз рӯйи шахсу шумора тағйир меёбанд ва дорои тарз, намуд, замон, сиға ва дигар категорияҳои феълӣ буда, шаклҳои шахсии феъл низ номида мешаванд [8, с. 66].

2) Масдар. Масдарҳо тарзу намуд ва баъзе аломатҳои дигари феълро ифода карда метавонанд. (Масалан: монда, гузаранда, бевосита, бавосита ва ғайра).

3) Сифати феълӣ. Ин шакли номии феъл дорои тарз, замон ва намуд мебошад.

4) Феъли ҳол. Ин шакли феълӣ намудро ифода карда метавонад, ҳамаи ин шаклҳои феълӣ асоси ташкилдихандаи системаи мураккаби шаклҳои феълии забони адабии ҳозираи тоҷик мебошанд, ки ду асоси феълӣ қисми муҳими он аст.

Дар забони тоҷикӣ шаклҳои феълӣ миқдоран бисёр ва гуногун буда, системаи муайяни устувор доранд [8, с. 72].

Дар заминаи таҳлили муқосавӣ муайян карда шуд, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ “махсус”, “ғайрихабарӣ” ва “бешахс” буда, ин истилоҳҳо нисбати истилоҳи “тасрифшаванда” камтар ғаъолтар мебошанд.

Калима, ибора ва ҷумлаҳо дар забони англисӣ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мансуб мешаванд, ки дар шакли пуркунанда ва ё ҳол мебошанд. Чунин хусусияти вобастакунии ҳиссаҳои дигари нутқ аз шакли тасрифнашавандаи феъл будани масдар, сифати феълӣ ва герундий шаҳодат медиҳад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештари мавридҳо дар ҷумла ба вазифаи он аъзои ҷумлае меояд, ки одатан ҳоси ҳиссаҳои нутқ мебошад, аммо онҳо, ҳамчунин, дар

ҷумла дигар аъзои ҷумларо ба худ вобаста менамоянд, ки хоси феъл мебошад.

Инчунин, дар зербоби мазкур назарияҳои забоншиносони ватанмву хориҷӣ доир ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта, аз нигоҳи илмӣ саҳми онҳо дар баррасии мавзӯ асоснок карда шудааст.

Дар асоси қорбурди мустақилонаи шаклҳои тасрифнашаванда амале, ки онҳо таҷассум мекунанд, метавонад ба шахс ё предмети муайян марбут набошад, балки метавонад умуман ва доимо ҳақиқӣ шавад.

Дар маҷмӯъ, дар системаи феъл фарқ карда ва ба шаклҳои тасрифшаванда муқобил истода, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, дар навбати худ як қатор хусусиятҳоро аслан аз рӯйи равияи намоёндагии шаклҳои номӣ ва сифатӣ доранд ва ин хусусиятҳо онҳоро аз якдигар дур месозанд.

Дар асоси омӯзишу баррасии маводди фаровон маълум гардид, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат ба дигар шаклҳои феъл аз нуқтаи назари нахвӣ мавриди истифодаашон камтар мебошад, ки ин падида дар зербоби мазкур бо овардани мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст.

Зербоби сеюми боби аввал, ки **“Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** номгузорӣ шудааст, дар он сарчашмаҳои мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки дар онҳо масоили гуногун марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи он таҳқиқ шудаанд.

Омӯзиши муқоисавии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл барои муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва хоси онҳо дар доираи забонҳои гуногуннизои мусоидат намуда, муайян кардани ин вивағҳо як қатор мушкилотро дар раванди омӯзиши онҳо бартараф менамояд.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забон англисӣ дар алоҳида омӯхта нашудааст. Дар забоншиносии муосир як қатор ҷанбаҳои феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ омӯхта шудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Расулова Г.Н. ҷанбаҳои гуногуни феълро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи қори таҳқиқоти худ “Тавсифи маъноӣ-дастурии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”[23] баррасӣ намуда, дар ин замина вижагиҳои луғавию маъноӣ ва дастурии феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаро муайян кардааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низоми феълӣ аз рӯйи хусусиятҳои маъноӣ ва вазифаашон дар ҷумла ба муситакилмаъно ва ёридиҳанда тақсим мешавад. Шумораи категорияи феълҳои ёрирасон дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ бойтар аст. Дар забони англисӣ чор шакли тасрифнашавадаи феъл вучуд дорад ва дар тоҷикӣ се шакли тасрифнашавандаи он вучуд дорад. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шаклҳои тасрифшавандаи феъл ба шахсу шумора тасриф мешаванд. Инчунин, дар забонҳои мавриди назар замонҳо тавассути феълҳои ёридиҳанда ва пасвандҳои гуногун ифода меёбанд. Дар забони англисӣ нақши бандакҳо ва пешвандҳо низ бориз мебошад, ки ҳолати мазкур дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бошанд, дар ҳарду забон вобаста ба шахсу шумора тасриф намешаванд, ки ҳамчун хусусияти умумии ин навъи феълҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад.

Вижагиҳо хос дар теъдод ва навъи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои муқоисашаванда зоҳир меёбад. Дар забони тоҷикӣ се шакли ҷунин феълҳо: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ба назар мерасад.

Сарфи назар аз, корҳои анҷомёфта дар самти омӯзиши муқоисавии феъл ва категорияҳои дастурии он, як қатор ҷанбаҳои он ҳалталаб боқӣ мондаанд, ки пажӯҳиши амиқу ҳамаҷонибаро тақозо менамоянд.

Боби дуҷуми диссертатсия **“Ҳусусиятҳои сохторӣ-семантикии масдар ва мавқеи он дар забонҳои муқоисашаванда”** ном дорад ва аз 4 зербоб таркиб ёфтааст.

Зербоби якуми боби дуҷум **“Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** унвон гирифта, масъалаҳои гузошташудаи он аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудаанд.

Масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун шакли ибтидоии феъл баромад намуда, номи амал (*гуфтан-to say, давидан-to run, دیدан-to see, навиштан-to write, кор кардан-to work, шунидан-to listen, нешвоз гирифттан-to meet*) ва ҳолатро ҳамчун равиш (*хобидан-to sleep, гашидан-to walk, сабзидан-to grow, дӯст доштан-to love*) ифода мекунад.

Масдар бо хусусияти феълӣ ва номӣ доштаниш бо воситаҳои гуногуни алоқа, бандаки изофӣ, пешоянду пасояндҳо, тартиби калима ҷиссаҳои нутқи гуногунро ба худ тобеъ мекунад.

Ба ақидаи К.Н. Качалова нишонаи расмии масдар ҷиссачаи **to** мебошад, ки маънои махсуси худро надорад ва зада намегирад. Аммо ҷиссачаи **to** дар баъзе мавридҳо пеш аз масдар меафтад [14, с. 240].

Забоншиносони варзидае ба монанди Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг ин падидаи забониро ҳамчун *“the Split Infinitive”* муайян карданд, бештар хоси услуби китобӣ мебошад. Барои исботи фикр забоншиносон ҷумлаи зеринро ҳамчун мисол пешниҳод намудаанд:

“Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things” [3, с. 216].

Дар забони тоҷикӣ масдар аз ҷиҳати сохт се хел: асли, сохта ва таркибӣ мешавад.

Масдари асли ё сода аз асосҳои сода бо суффикси -ан сохта мешавад: *хондан, гуфтан, чидан* ва монанди инҳо:

...ман ме~~хо~~ҳам пеш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷумаиҳолӣ дода гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад [31, с. 9].

Дар мисоли дар боло овардашуда ду шакли масдарӣ, яъне масдари содаи “фаҳмидан” ва масдари таркибии номии “сар кардан” қорбурд шудаанд.

Бояд закр намуд, ки вобаста ба қоидаҳои иборсозии забони тоҷикӣ масдар метавонад бо дигар калимаҳо ба ғайр аз бандаки изофӣ, ҳамчунин, бо пасвадаҳо низ алоқа пайдо менамояд:

“*Солисан, ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геостратегӣ наздиктар шуда, **расидан** ба манбаи ашёи хом, сузишворӣ, бойиғариҳои беназири табиӣ ва қувваи арзони қор осонтар мегардад*” [35, с. 132].

“*Solisan, getting closer to geopolitical and geostrategic goals, it becomes easier **to reach** the source of raw materials, fuel, unique natural resources and cheap labor*” [37, с. 132].

Дар ин сурат онҳо ба забони англисӣ низ тавассути масдар интиқол меёбанд.

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳу воситаҳои ҳоси ифода дорад.

Зербоби дуҷуми боби дуҷум “**Категорияи грамматикии масдар дар забони англисӣ**” унвон гирифта, дар он категорияҳои замон, намуд ва тарз аз нигоҳи илмӣ баррасӣ шудааст.

Категорияи замон ва намуд. Категорияи замон муносибати амалро ба лаҳзаи нутқ ё замони амали дигар ифода мекунад.

Масдарҳо дар забони англисӣ вобаста ба шаклҳои замонию намудӣ тағйир меёбанд *to write - to have written, to be written - to have been written* ва аз нуқтаи назари шакл (*нишондиҳандаи to have + сифати феълии замони гузашта*) ва маъно (*қаблан иҷро шудан*) масдарҳои шакли мутлақдошта, намуди мутлақро ифода мекунанд. Аммо аъзои шакли аниқ надошта бо мавҷуд набудани нишондиҳандаи *to have + сифати феълии замони гузашта* ва *мазмунӣ қаблан иҷрошавӣ* тавсиф меёбад.

“and that he DID admire her, I already seemed to have obtained proof” [36, с. 262].

Ҳангоми истифода дар баъзе ибораҳо масдар метавонад амали ба итмом нарасидаро низ ифода намояд [16, с. 116]:

1. Дар сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ:

“I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now” [34, с. 416].

2. Пас аз феълҳои модалӣ дар сифаи шартӣ амали эҳтимолиро ифода мекунад (амал метавонист иҷро шавад ва ё бояд иҷро мешуд):

“as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind might have driven through their casement” [36, с. 530].

Бояд қайд кард, ки ифодаи иҷро нашудани амал дар ин ҷо аз пайвастшавии шаклӣ перфекти инфинитив бо феъли маънӣ (*notional verb*) дар замони гузашта сохта мешавад.

Дар забони тоҷикӣ масдар дорои ду намуд: намуди мутлақ ва давомнок аст. Намуди мутлақи масдар маъмулан ба анҷом расидани амал ва натиҷаи онро нишон медиҳад. Амале, ки тавассути масдари намуди мутлақ ифода ёфтааст, аз ба охир расидани он ё дар лаҳзаи муайян ба анҷом мерасаданаш хабар медиҳад:

“Баъд аз гурехтани духтарон мирзоҳишон хабардор шуда, ба миёнашон шофу шамшер баста, бар аспҳои

бидав савор шуда, аз паи онҳо баромадаанд ва дар лаби Ҷилвонрӯд сиёҳии онҳоро дида, аз дунболашон асп давондаанд» [31, с. 290].

Дар ин мисол масдари “*гурехтан*” дар намуди мутлак ифода ёфта, аз анҷом ёфтани амал хабар медиҳад.

Категорияи тарз.

Дар низоми категорияҳои дастурии забони англисӣ категорияи тарз бо муқобилгузории тарзҳои фоилу мафъул ифода меёбад. Ҳангоми тааллуқ доштани амали бо масдар ифодашаванда ба ягон шахс ё ашёе, ки иҷрокунандаи он ба ҳисоб мераванд, масдари фоил (Active) истифода бурда мешавад:

“I wished to see Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists” [36, с. 362].

Ҳангоми баръакс иҷро шудани амал масдар дар шакли Passive ифода мешавад:

“It does good to no woman to be flattered by her superior, who cannot possibly intend to marry her” [36, с. 244].

Масдар дар забони тоҷикӣ низ дорои категорияи тарз мебошад. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объект доштаи амалро ифода мекунанд:

«Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти ронда истодани мулозим расида меомад ҳам, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист» [31, с. 90].

Дар ин мисолҳо масдарҳои тарзи фоил аз ҷиҳати сохт таркибӣ мебошанд. Масдари ҷумлаи якум “зиёфат кардан” аз ҷиҳати сохт масдари тақрибии номӣ буда, аз исм ва феъли ёридиҳандаи “кардан” сохта шудааст.

Вобаста ба қоидаҳои калимасозии забони адабии тоҷикӣ тарзи мафъулии масдар аз масдари феъли гузаранда дар сифаи фоилӣ ва изофа намудани феъли “шудан” сохта мешавад:

“Падарам дар Соктаре баъд аз **фориг шуданаш** аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд” [31, с. 76].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар дорои ду тарз: фоил ва мафъул мебошад, ки дар баробари хусусиятҳои умумӣ, як қатор вижагиҳои хос доранд.

Зербоби сеюми боби дуюм “**Таҳлили вазифаҳои нахвии масдар дар ҷумла**” ном гирифта, дар он вазифаҳои нахвии масдар дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба муайян карда шудаанд.

Хусусияти хоси масдар муносибаи субъектӣ ва маъноӣ модалии дар ибораҳо пайдошавандаи он мебошад, ки хангоми истифодаи масдар дар ҷумла мушоҳида мешавад.

Масдар ҳамчун аъзои ҷумла вазифаҳои нахвии зеринро иҷро дорад:

а) мубтадо:

*“**To attack** the first is not **to assail** the last. **To pluck the mask** from the face of the Pharisee, is not **to lift** an impious hand to the Crown of Thorns”* [36, с. 3].

Тавре ки дар ҷумлаҳои ҷавб дида мешавад, мубтадои ҷумлаи якум ва дуюм бо масдари “**to attack**” ва “**to pluck the mask**” ифода ёфта, дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтаанд. Ҳамчунин, дар ин мисол, масдарҳои “**to assail**” ва “**to lift**” дар таркиби хабари номӣ қорбаст гардидаанд.

Алоқаи амалии масдар бо субъект дар дараҷаи кофӣ равшан мебошад, дар мавридҳои, ки мулоҳиза бо вазъияти аниқ пайваст мебошад. Хабар бештар дар шакли замони гузашта ё замони ҳозираи мутлақ мебошад; иҷрокунанда амал бо воситаи ҷонишини шахсӣ ба вазифаи пуркунанда истифода мешавад:

*“**To agitate** him thus deeply, by a resistance he so abhorred, was cruel”* [36, с. 464].

Дар масдар, хусусиятҳои номӣ нисбат ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар зоҳир ёфтааст, аз ин рӯ, он ба исм наздик буда, дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Масдар дар забони тоҷикӣ, шакли ҷамъ мегирад:

“вой, дод! Тавба кардам! Ба ҳоли беморам раҳм кунетон!” гуфтанҳои Нурбойро зер мекард” [31, с. 339].

Дар ин мисол масдарҳои **“тарсониданҳо”**, **“гуфтанҳо”** ва **“диданҳо”** хусусияти номии худро бештар зоҳир намудаанд.

б) Масдар дар забони тоҷикӣ бо пешоянду пасояндҳо омада корбурд мешавад:

“Дар ин кор зар даркор аст, зар! Ҳар чӣ гуна зани саркаш бошад ҳам, бо дидани зар ром мешавад” [31, с. 403].

Дар ин мисолҳо истифодаи шудани пешояндҳои **“бо”**, **“аз”**, **“дар”** ва **“ба”** бо масдарҳои **“дидан”**, **“шунидан”**, **“гуфтан”** ва **“офаридан”** ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ назар ба дигар шаклҳои тасрифнашаванда дорои бештари хусусиятҳои номӣ мебошад.

Зербоби чоруми боби дуюм **“Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо”** номгузорӣ шудааст.

Нақши масдар ва ҷойгоҳи он дар забон дар осори муҳаққиқони забоншинос ба таври васеъ шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Муносибати амал бо иҷрокунандааш ҳангоми истифодаи масдар дар ҷумла зоҳир мегардад.

Ба ақидаи В.Р. Жигадло масдар дар ташаккули се ибораи предикативии гуногун иштирок мекунад: [9, с. 167].

1) “Якум нави ибораи предикативӣ бо масдар одатан дар грамматика аз нуқтаи назари забони англисии муосир номи ғайриқонунии “ибораи объективӣ бо масдар” -ро мегирад” [9, с. 167].

2) “Ибораи предикативӣ бо пешоянди *for*”. Ин ибора аз “объективӣ ба масдар” ҳам дар муносибатҳои субъективӣ масдар ва ҳам аз ҷиҳати истифодааш дар ҷумла фарқ мекунад. Дар ҷумла “ибораи предикативӣ бо *for*” қариб, ки дар ҳамаи вазифаҳои нахвӣ хоси масдар истифода мешавад [9, с. 167].

3) “Мубтадо бо масдар”. Дар ин маврид гуногунии махсуси хабарӣ таркибии феълӣ муоина карда мешавад, ки қисми аввали он ёридиҳанда буда, мубтадоро бо масдаре мепайвандад» [9, с. 167].

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ба категорияҳои феълӣ мансуб буда, таърихан онҳо аз номҳо ибтидо меёбанд, аз ҷумла: масдар аз номҳои тасрифшавандаи забони англисии давраи қадим, ки асоси феълӣ доштанд, герундия - аз исми феълӣ сохта, сифати феълӣ аз сифат. Дар ҷараёни рушди забон онҳо ба низоми феъл ҷалб гардиданд ва категорияҳои феълӣро соҳиб шуданд.

Зимни омӯзиш маълум гардид, ки масдар метавонад ба ҳайси мубтадо, хабарӣ таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол дар замбонҳои мавриди назар кобурд гардад.

Инчунин, бо назардошти вижагиҳои сифатҳои дастурӣ масдар метавонад дар ҷумла низ дар баъзе маврид дар ҷумла маҳдуд гардад. Дар диссертатсия ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: “ибораи *for* + исм [ё ҷонишин] + масдар”, “ибораи масдари объективӣ предикативӣ” ва “ибораи масдари субъективӣ предикативӣ”.

Қайд кардан мумкин аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-маъноӣ ва ҳам муносибатҳои нахвиро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдaro талаб мекунад, аз ҷумла ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

Боби сеюми диссертатсия “**Таҳлили муқосавии хусусиятҳои сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**” номгузорӣ шудааст, ки аз се зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби аввали боби мазкур, ки “**Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда**” ном дорад, категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ шудаанд.

Зерфасли якуми фасли як ҳамчун “**Категорияи замон ва намуд**” унвон дошта, дар он категорияҳои замон ва намуд дар сифати феълӣ муайян шудааст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи замон дар сифати феълӣ ба назар мерасад.

Сифатҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ се замон доранд: замони ҳозира, гузашта ва оянда. Категорияи замон ҳамчун хусусияти барҷастаи сифати феълӣро ҳамеша дар доираи феъл нигоҳ медорад.

Замони ҳозира: “*Акнун маслиҳат он аст, ман шавам, шумо шавед, ҳар рӯз чанд соат барзиёд кор карда ҳамин пахтаҳои сӯхтаистодаро кафонда паҳн карда ҷартобӣ*” [32, с. 49].

Замони гузашта: “*Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондари фурухта хӯрдааст, пас аз он ба тарафҳои Қарий рафтааст, ки дар он ҷо ҳам ҳешовандони мо будаанд*” [31, с. 44].

Замони оянда: “*Дар охириҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтаи хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст доштаи чархи осӣ тарошад, чархи тайёр ва чархҳои тайёршуданиро ба осӣҳои атроф фурушад*” [31, с. 76].

Дар забони англисӣ замони сифати феълӣ ду намуд: номуайн ва мутлақ дорад.

Дар забони англисӣ фарқияти замони ҳамаи феълҳо монанданд. Ин сифатҳои сифати феълӣи замони номуайнии фойл ва мафъул амали ҳамзамоне, ки ба

феълҳои шахси ифода мешаванд, шарҳ медиҳад. Забони адабии англиси асосан се замон дорад:

- ҳозира (present);
- гузашта (past);
- оянда (future);

Дар забони англиси сифати феълӣ дорои ду шакл мебошад.

-ғайриперфектӣ: “***On reaching the bedroom, we heard the voice of Miss Scatterd***” [36, с. 111].

Дар ин ҷумла сифати феълӣ дар шакли ғайриперфектӣ бо пешоянди “on” ҳамроҳ омадааст, ки замони вуқӯ пазируфтани амалро мефаҳмонад. Ибораи “on reaching” вазифаи ҳоли замонро иҷро намуда, дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

– перфектӣ: “***Miss Temple, having assembled the whole school, announced that inquiry had been made into the charges alleged against Jane Eyre***” [36, с. 111].

Дар ин мисол шакли перфектии сифати феълӣ ***having assembled*** низ вазифаи ҳоли замонро иҷро менамояд.

Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англиси дорои категорияи замон ва намуд буда, дар ифодаи онҳо миёни забони тоҷикӣ ва англиси фарқияти назаррас вучуд дорад.

Дар зерфасли дуёми фасли якум таҳти унвони “**Категорияи тарз**” мавҷудияти ин категория дар сифати феълӣ забонҳои тоҷикӣ ва англиси муайян шудааст.

Тарз категорияи дастурии феъл буда, муносибати амалро ба субъект (иҷрокунандаи амал) ва предмети амал (объекте, ки нисбат ба он амал анҷом дода мешавад) бо ҷузъҳои асосии номии ҷумла – мубтадо ва пуркунандаи бевосита ифода мекунад.

Мавҷудияти категорияи тарз ба сифатҳои феълӣ забони тоҷикӣ ва англиси хос мебошад, зеро сифати феълӣ дар забонҳои мавриди шакли тасрифнашавандаи феъл

буда, дар баробари хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқ, категорияҳои феълро низ доро мебошанд.

Сифатҳои феълии забони тоҷикӣ се тарз доранд: тарзи фоил, тарзи мафъул ва тарзи миёна.

Сифатҳои феълии тарзи фоил бо амали гузарандае ифода мешавад, ки бо объект бевосита равона аст [8, с. 2005].

Тарзи фоили сифатҳои феълӣ бо феълҳои монда низ ифода мешаванд ва амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект мефаҳмонанд ва ҳеҷ гоҳ объекти бевосита қабул намеkunанд:

“Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва меkunониданд” [33, с. 60].

Сифатҳои феълии тарзи мафъул аз сифатҳои феълии тарзи фоил бо ёрии феъли “шудан” сохта мешаванд. Сифатҳои феълӣ дар ин ҳолат хусусияти гузарандаи худро гум меkunанд. Онҳо аломати предметро ифода меkunанд, ки объекти амал мебошад:

“Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯйи саҳни беруни мадраса кушода мешудагӣ мегирифт” [31, с. 622].

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Ба мисли забони тоҷикӣ тарзи фоили сифати феълӣ дар забони англисӣ аламу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода менамояд, ки ба объекти бевосита равона гардидааст:

“Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk—silver- white and crystal clear” [36, с. 312].

Дар ҷумлаи фавқузикр сифати феълии **“Awaking”** дар тарзи фоил қарор дошта, дар ҷумла дар вазифаи ҳоли замон омадааст. Шакли масдари он – “to awake” – бедор кардан; 2) бедор шудан мебошад.

Тарзи мафъули сифаи феълӣ амалеро муайян меkunад, ки дар зери таъсири иҷрокунандаи дигар ба ашё ё

шахс рух медиҳад. Дар забони англисӣ он тавассути феъли “to be” ва сифати феълии 2 сохта мешавад:

“Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself” [36, с. 413].

Тавре ки дида мешавад дар ин мисол сифати феълии **“being pushed”** дар тарзи мафъул ифода ёфта, дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадааст ва дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян намудани муносибати амал ба суъект ва объекти амал категорияи тарз истифода мешавад. Сарфи назар аз он, ки дар ҳарду забонҳо сифати феълӣ ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудаанд, роҳу воситаи ифода категория тарз дар ин забонҳо гуногун сурат мегирад. Ҳамчунин, хусусияти ҳоси категорияи тарз дар забони тоҷикӣ дар теъдоди он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ дорои се тарз: фоил, мафъул ва миёнаро ташкил медиҳанд. Дар қиёс ба ин сифати феълии забони англисӣ бошад, дорои ду тарзи аввал: фоил ва мафъул буда, дар он тарзи миёна мушоҳида намешавад.

Зербоби дуҷуми боби сеюм **“Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ”** фарогири масоили назариявӣ ва амалӣ марбут ба вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Сифати феълӣ монанди сифат шакли ҷамъ намегирад ва ҳамчун муайянкунанда дар ибораи изофӣ пас аз муайяншаванда ҷой мегирад: *“Ў дар интизори ягон ҷавони домодшаванда ду соли охири умри худро гузаронид” [31, с. 379].*

Сифатҳои феълӣ ба вазифаҳои ҳол ҳам фаровон истеъмол мешаванд:

Суҳанро наандешида, насанчида мағӯ (Зарбулмасал).

Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда (Зарбулмасал).

Сифатҳои феълӣ хабари ҷумла ҳам шуда меоянд:

*“Рағзо парида, чаширо дарун рафта, биниро тег
кашида, дастро қубла зада, кафида ва хушиор шуда, пойро
обила карда ва ҷароҳат пайдо карда ва либосро дарида...”*
[8, с. 93].

Дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира (Participle I) вазифаҳои гуногуни нахвӣ дорад.

Сифати феълии замони ҳозира ҳамчун ҳол. Ҳамаи шаклҳои сифати феълӣ ҳамчун ҳол истифода бурда мешаванд:

*“And finding that arrangements to that effect, though
difficult, would not be impossible, I informed her I should stay”*
[36, с. 659-700].

Сифати феълӣ ҳамчун хабари номӣ.

Дар ин вазифа сифати феълии замони ҳозира баъзе вақт истифода бурда мешавад. Ин одатан дар забони тоҷикӣ бо сифат сохта мешавад.

The effect of her words was terrifying. Таъсири баён карда истодани суҳанҳои ӯ даҳшатнок буд.

Агар дар ҷумлаҳои забони англисӣ шакли ғайриперфектии Participle I ҳам ба вазифаи муайянкунанда ва ҳам ҳол ояд, пас шакли перфектии он танҳо ба вазифаи ҳолро дар ҷумла иҷро менамояд:

*“He turned away and lay with wide open eyes, **looking out** of the window at the **sinking** sun”* [Voyinch, 160].

Дар мисоли мазкур сифати феълӣ дар ду маврид корбаст шудааст, ки яке аз онҳо аз асоси ибораи феълӣ ва дигар аз феъли сода сохта шудаанд. Сифати феълии **“looking out”** дар ҷумла ба вазифи ҳол омадааст. Дар мисоли боло сифати феълии **“sinking”** вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда, пеш аз муайяншаванда омадааст.

Инчунин, дар зербоби мазкур масъалаҳои марбут ба истифодаи герундия мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Герундия дар низоми феълҳои забони англисӣ яке аз шаклҳои тасрифии хусусияти ба худ хосдошта мебошад. Дар он замоне, ки масдар ва сифати феълӣ шаклҳои мебошанд, ки ба забонҳои муосири аврупоӣ хосанд ва герундияи забони англисӣ ҳамшакли худро танҳо дар забони испанӣ дорад. Он шакл ба худ ҳамчун хусусиятҳои феъл ва исм мекунад.

Инчунин, герундия бо бахуд доштани ҷадвали тасрифӣ, ки дар таркиби худ хусусиятҳои феъл ва қобилияти қабул намудани пуркунандаи бевосита ро талкин мекунад, инчунин, он дар ҷумла танҳо мавқеи ба исм табиلىбиро касб менамояд.

Ҳамзамон, ин аломатҳои тазоднок имкониятҳои ҷумлаҳои содаро васеъ менамояд. Маъмулан герундия усули кӯтоҳкардашудаи ифодаи муносибат ба ҳисоб рафта, дар дигар забонҳо бо ҷумлаи пайрав интиқол меёбад.

Дар умум, герундия аз дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бо он тафовут менамояд, ки дар забони тоҷикӣ шакли мисли он вучуд надорад ва бинобар ин ба забони тоҷикӣ бо ёрии ифодаҳои дорони сифати феълӣ ва феъли ҳол тарҷума карда мешаванд.

Зимни таҳлили мавод муайян гардид, ки сифати феълӣ дар забони англисӣ вазифаҳои зиёдеро иҷро менамояд. Чӣ тавре ки гуфта шуд ҳамаи ин вазифаҳо дар забони тоҷикӣ низ дучор шуда, дар забони англисӣ аз забони тоҷикӣ он қадар тафовути калон надорад.

Зербоби сеюми боби сеюм **“Хусусиятҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ”** номгузорӣ шуда, дар он феъли ҳол ва хусусиятҳои семантикию грамматикӣ он таҳқиқ гардидааст.

Феъли ҳол амалу ҳолатеро ифода менамояд, ки ҳамчун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад. Феъли ҳол

амали иловагии ба феъли асосӣ пайравбударо мефаҳмонад. Вай бар эзоҳи феълҳои ҳам тасрифӣ ва ҳам тасрифнашаванда меояд:

*“Одина пас аз ҳайронӣ ошӯфтаҳои ҳуши худро ба сар овард, аз тамои барҳам хӯрдани гӯсфанд ёфт шудани ўро, агарчи маиб ҳам бошад, беҳтар шумурда аз почтаи гирифта **кашолакунон** аз роҳе, ки фурумада буд, боло баромад”* [32, с. 9-10].

Феъли ҳол монанди зарфҳо дар алоқамандии калимаҳо тағйир намеёбад. Вай дорои хусусиятҳои феъл ва зарф мебошад. Барои ҳамин онро зарфи феълӣ ҳам меноманд. Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол фақат як шакли махсус дорад, ки онро **феъли ҳоли замони ҳозира** меноманд.

Чи тавре ки дар боло қайд гардид, забоншиносони тоҷик хусусияти дугонаи шаклҳои якуми сифатҳои феълии замони гузашта ва замони ҳозираи муайяно ба назар гирифта, онҳоро сифатҳои феълӣ-феъли ҳол номидаанд.

Дар ҳақиқат, ин шаклҳо ҳамчун ҳол фаровон кор фармуда мешаванд ва ба хусусиятҳои феълиҳои худро дар ҳамин вазифа ҳам зоҳир мекунад, лекин ин шаклҳо ҳеҷ гоҳ аз сифатҳои феълӣ қандан мумкин нест, зеро онҳо аслан ва таърихан сифати феълӣ буданд.

Дар зербоби мазкур вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи семантикию грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ қорбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ташкил мекунад.

ХУЛОСА

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл воҳидҳои луғавию дастурие мебошанд, ки дар баробари маънои амалу ҳолат боз аломатҳои иму сифатро доро мебошанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забоншиносии англис, инчунин, шаклҳои ғайрипредикативии феъл ё ғайрихабарии феъл низ меноманд, зеро онҳо дар ҷумла вазифаи нахвии хабарӣ содaro иҷро карда наметавонанд. Танҳо дар ҳолате қабул кардани пасвандҳои шахсу шумора шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба таркиби хабар дохил шуда метавонанд. Дар сурати дохил шудан ба таркиби хабар онҳо аз қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл баромада, ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл шомил мешаванд.

Чӣ тавре ки аз ин гуфтаҳо бар меояд, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табиати мураккаб дошта, дар ҳар як забон вижагиҳои хоси худро мебошанд, ки барои забонмӯзон монеа ва мушкилотро ба вуҷуд меоранд. Омӯзиши муқоисавии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба муайян кардани вижагиҳои умумӣ ва хоси ин шаклҳо муосидат намуда, мушкилоти мавҷударо дар омӯзиш ва таълими онҳо бартараф менамояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дар роҳу воситаҳои ифодабӣ ва ташаккули шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои умумӣ ва хос мушоҳида мешаванд.

Дар забони англисӣ дар таснифоти шаклҳои ғайритафсирии феъл фирку ақидаи забоншиносон гуногун мебошад. Бархе аз онҳо се намуд: герундий, сифати феълӣ, масдар ва баъзеи дигар чор намуди онҳоро: герундий, сифати феълии якум, масдар ва сифати феълии дуум ҷудо намудаанд[7-М].

Шакли тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ бо ёрии масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ифода карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши мавод, мақсаду вазифаҳои гузошташуда ва таҳлили мисолҳо чунин муайян карда шуд:

1. Дар забонҳои мавриди назар масдар дорои хусусиятҳои феъл ва исм мебошад, ки дар забони тоҷикӣ микдори онҳо назар ба забони англисӣ бештар мебошад[2-М];

2. Дар забони англисӣ масдар шакли луғавии феъл маҳсуб ёфта, нишондиҳандаи он ҳиссаҳои “to” би ҳисоб меравад. Ҳангоми дарҷи калимаҳо дар фарҳангҳои забони англисӣ шакли масадрии феъл нишон дода шуда, дар онҳо ҳиссаҳои “to” оварда намешавад[2-М];

3. Дар забони тоҷикӣ масдар аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи илова кардани морфемаи “-ан” сохта шуда, дар баъзе мавридҳо ин морфема ихтисор мешавад;

4. Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти навъи ҳоси мухтассар ба назар мерасад, ки дар он морфемаи “-ан” итисор карда шуда, ҳамчун масдари мухтассар ё ноқис маъмул аст. Ин навъи масдар асосан баъди шакли тасрифии феъли “ҳостан” мавриди истифода қарор мегирад[6-М];

5. Дар забони англисӣ ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҳои “to” инҳо мебошанд: дар таркиби шаклҳои аналитикии феъл, баъди баъзе феълҳои модалӣ, дар саволҳои ифодакунандаи тааҷҷуб, дар таркиби қолабҳои нахвӣи пуркунандаи мураккаб ва амсоли инҳо[2-М];

6. Дар забонҳои муқоисашаванда масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва ҷузъи номии хабар меояд[1-М];

7. Дар забони тоҷикӣ масдар дорои шакли ҷамъ мебошад, ки ин ҳосият ба масдари забони англисӣ ҳос намебошад;

8. Масдар дар забони тоҷикӣ бандаки изофии “-и”, бандакҳои ифодакунандаи шахсу шумора ва пасоянди “-ро” қабул мекунад ва, ҳамчунин, он бо пешояндҳои истифода мегардад, ки ин ҳолатҳо дар забони англисӣ ба назар намерасанд;

9. Дар забонҳои муқоисашаванда мавҷудияти категорияи тарз дар масдар ба назар мерасад, ки он фарогири ду шакли категориялист: тарзи фоил ва тарзи мафъул;

10. Дар забони англисӣ масдар дорои категорияи тартиб мебошад, ки дар натиҷаи муқобил гузоштани шакли перфектӣ ва ғайриперфектӣ он амалӣ мегардад;

11. Сифати феъли дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад[7-М];

12. Дар забони англисӣ ду шакли сифати феъли: Participle 1 ва Participle 2 вучуд дорад;

13. Дар забони тоҷикӣ шумораи бештари навъҳои сифати феъли, аз ҷумла, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян, оянда муқаррар шудааст;

14. Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудааст, ки он дар забони англисӣ дида намешавад. Бо вучуди ин, роҳу воситаи интиқоли онҳо вучуд дорад[5-М];

15. Дар забони тоҷикӣ сифати феъли дорои категорияи замон, намуд ва тарз мебошад;

16. Сифати феъли дар забонҳои мавриди назар ба вазифаи муайянкунанда қорбаст мешавад[7-М];

17. Дар забони англисӣ байни сифати феъли ва герундий фарқияти қалон ба қашм мерасад;

18. Сифати феъли хусусиятҳои сифат ва герундий аз исмро доро мебошанд, аз ин рӯ, сифати феъли ҳамчун муайянкунанда бо муайяншаванда дар алоқаи ҳамроҳӣ қарор мегирад ва герундий бошад, дар вазифаи муайянкунанда бо исм тавассути пешояндҳо алоқаманд мешавад[7-М];

19. Герундий метавонад бо қонишинҳои соҳибӣ ҳамроҳ қорбаст шавад, ки ин ҳолат дар сифати феъли тамоман ба назар намерасад. Ҳамчунин, дар ифодаи

соҳибият герундий бо исм тавассути “-s” алоқаманд карда мешавад;

20. Сифати феълии 2 дар ҷумла ба вазифаи хабар омада метавонад. Ҳамчунин, ин шакли тасрифнашавандаи феъл дорои маънои мафъул мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Зимни омӯзиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих») тавсияҳои зерин ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад, зимни тадриси машғулиятҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи назариявии забони англисӣ, грамматикаи амалии забони англисӣ, типологияи муқоисавӣ, грамматикаи назариявӣ ва амалии забони тоҷикӣ, инчунин, зимни таҳқиқи шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл мавриди амал қарор гирад;

2. Ҳангоми дучор омадан бо мушкilotи ҷудо кардан ва муайян кардани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони соҳа метавонанд натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун раҳнамо барои бартараф намудани ин гуна мушкilot истифода намоянд;

3. Маводди диссертатсиро метавон дар таҳияи маводди илмӣ ва илмӣ-методӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ ва баррасии масъалаҳои муҳталифи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода намуд;

4. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад зимни омода намудани мутахассисони забоншинос, омӯзгорони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, ҳамчунин, дар

фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ метавонад ҳамчун тавсияҳои мушаххаси амалӣ истифода шавад;

5. Таҳқиқоти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих») маълум намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи забоншиносӣ, махсусан, забоншиносии муқоисавӣ то ба имрӯз омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, онҳо пажӯҳиши амиқ ба ҳама тарафaro тақозо менамоянд;

6. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур нишон дод, ки новобаста аз мавҷудияти пажӯҳишҳои анҷомёфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он дар муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва ҷудо кардани он аз ҳамдигар забонмӯзон душворӣ мекашанд ва ҷунин пажӯҳишҳо барои ошкор сохтани вивақиҳои ҳоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мусоидат менамояд;

7. Маводди мазкур метавонад зимни муайян намудани мушкilotи тарҷумаи шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад мавриди қарор гирад.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РӯИИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

А). Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ибодова, С.М. Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи Кӯлоб. – 2022.- №3 (28). – С. 36-44. ISSN 2616-5260

[2-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71. ISSN 2413-516X

[3-М]. Холиқзода, М.З. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи забонҳо (Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2024. - №1 (53). – С. 45-53. ISSN 2226-9355

Б). Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[4-М]. Ибодова, С.М. Нақши забон дар инкишофи илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ миёни магистрантон ва докторантони (PhD) таъти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон”. – Кӯлоб, 2021. – С.51-54.

[5-М]. Ибодова, С.М. Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, таърих ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040). – Кӯлоб, 2022. – Ҷ.2. – С. С.100-102.

[6-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С.Айнӣ). – Душанбе, 2023. – С.51-54

[7-М]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феъли дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиноӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (24.12.2024, ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода). – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

В). Маводди таълимӣ

[8-М]. Ибодова, С.М. Таҳлили сохторӣ-семантикии масдар дар забони англисӣ. Дастури таълимӣ / С.М. Ибодова. – Душанбе, 2024. – 104 с.

**МИНИСТАРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК 809.155.0+802.0 (81+81.2)

ИБОДОВА САЁХАТ МАХМАДУЛЛОЕВНА

**НЕСПРЯГАЕМЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА В
ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА
МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И
КНИГИ ЭМОМАЛИ РАҲМОНА «ТАДЖИКИ В
ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ»)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени доктора
философии (PhD), по специальности 6D021300 –
Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое,
типологическое и сопоставительное языкознание)

Душанбе – 2025

Диссертация выполнена на кафедре языкознания и сравнительной типологии факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

**Научный
руководитель:**

Джамshedов Парвонахон - доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков НАНТ

**Официальные
оппоненты:**

Юсупова Зарина Розиковна – доктор филологических наук, профессор кафедры русского языка и литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрав;

Усмонова Рухшона Рахматовна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры перевода и грамматики английского языка худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова

**Ведущая
организация :**

Дангаринский государственный университет

Защита диссертации состоится 25 октября 2025 года, в 15:30 на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-036 в Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6, зал Учёного совета, e-mail: laylo.hasanov@mail.ru; тел.: (+992) 904156317).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода и на сайте www.dbz.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2025 г.

**Научный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Хасанова Ш.Р.

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена изучению несклоняемых форм глаголов в таджикском и английском языках на основе материалов художественной литературы и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории».

Актуальность темы исследования. Сравнительное языкознание, представляющее собой систематическое изучение языков с целью выявления их специфических и общих черт, имеет давнюю историю. Еще в раннем Средневековье видные таджикские мыслители, подчеркивая специфические особенности языка дари (таджикского языка), путем сравнения выявляли его сходства и различия с арабским языком.

Как известно из научных источников, А. Сино с юных лет прекрасно знал арабский язык. Именно в результате этих усилий и стараний в области лингвистики он смог без каких-либо препятствий сравнить системы гласных арабского и персидского языков в своем научном труде «Махаридж-уль-Хуруф». В этот же период среди ученых уже велись языковые сравнения, в частности, сравнение персидско-таджикского языка с арабским языком. Эта традиция и по сей день не утратила своей ценности среди ученых. С развитием общества и науки и техники растет и потребность людей в языковых навыках. Теперь грамматику таджикского языка сравнивают не только с арабским, но и с русским, английским, немецким, французским, китайским, итальянским и другими языками.

Также принятие и реализация «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30.08.2019 г. № 438)» [6-А] предусмотрено всестороннему и обширному изучению

этих языков, в которой подразумевается сравнительное изучение таджикского языка с русским и английским языками. Также Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании в Маджлиси оли Республики Таджикистан подчеркивал: «В условиях стабильного развития международного сотрудничества и расширения интеграции Таджикистана в мировое сообщество день ото дня возрастает спрос на специалистов, хорошо владеющих иностранными языками, в том числе русским и английским» [30], что требует от нас уделить этом вопросу серьезное внимание.

Одним из важных вопросов сравнительного языкознания является сравнительное изучение морфологических систем языков. Поскольку глаголы, их семантические признаки и категории занимают особое место в морфологии языка, они с древних времен являются предметом исследовательского внимания.

Стоит отметить, что в таджикском языкознании существует множество научных работ, сравнивающих глагол с другими языками. Настоящая диссертационная работа посвящена конкретному исследованию неспрягаемых форм глагола - инфинитиву и деепричастию в таджикском языке и их сравнению с английским языком. Неспрягаемые формы глагола представляют собой обширную тему. Эта тема признана одной из самых актуальных в лингвистических исследованиях. В эту тему включены, прежде всего, способы образования инфинитива, деепричастия и их синтаксическая функция, выражение примыкания с помощью деепричастия в таджикском языке и их сравнение с английским языком.

Значимость изучения данной темы исследования заключается в том, что неспрягаемые формы глагола занимают особое место в глагольной системе любого языка. Они существенно отличаются от неспрягаемых форм благодаря своим уникальным характеристикам,

включая их функции в грамматическом строе языка, а также имеют некоторые свойства, присущие именным частям речи. В то же время неспрягаемые формы глагола в составе синтаксических единиц в каждом языке имеют специфические особенности, которые создают немало проблем при переводе.

Поэтому выявление общих и отличительных черт употребления неспрягаемых глаголов в разных языках считается одной из наиболее актуальных проблем современного сравнительного языкознания.

Степень изученности научной темы. Имеется много сведений об истории изучения глагола и его форм в таджикском языке. Наука о морфологии, называемая в таджикском языке сарф, имеет очень давнюю историю в таджикском языкознании. По мнению лингвиста Д. Ходжаева, в системе средневековых филологических наук разделы сарф, тасриф и иштикак по своей сути были близки к науке современной морфологии и в основном рассматривают структуру слова, спряжение глагола, и словообразование самостоятельных частей речи. Уместно отметить, что впервые о классификации слов на части речи дана информация в трудах Абуали ибн Сины «Мантик» (логика) и «Донишномаи» (энциклопедия). Абуали ибн Сина делит все части речи на **ном (имена), куниш (действия) и зарф (наречия)** и отмечает: «Каждое слово бывает муфрад (единичный) или ном (существительное), либо куниш (действие), либо харф (буквой). На арабском ном (имя) называется исм (существительное), и разве что синтаксисты называют **«куниш» (действие) фъэл** (глаголом), а ученые логики – словом. Исм и калима – оба имеют полное значение». Если кто-то спросит - киро дидӣ? (кого увидел?), ответ будет Зайдро (Зайда). Ответ будет полным. А если кто-то спросит - Зайд **чӣ кард?** (Зайд что сделал?) – ответ будет: **Бирафт (ушёл).** Ответ будет

полным [24, с. 34]. Абуали ибн Сине удаётся мастерски показать категорию глагола, особенно категорию времени.

То есть, можно с полной уверенностью сказать, что Ибн Сина уделял серьезное внимание вопросам языкознания и дал подробные сведения о **фeyл (куниш)** (глаголе - действии) еще в X веке. Другим ученым, занимавшимся изучением таджикских глаголов, является Ходжа Хасана Нисори, который в своем труде «Чахор Гулзор» (четыре цветника) предоставил информацию по многим вопросам языкознания. По мнению Ходжа Хасана Нисори, слова также делятся на три части **фeyл (глагол)**, **исм (существительное)**, **харф (буква)**. Нисори даёт **фeyл (глаголу)** следующее определение: «**Фeyл (глагол)** – это слово, которое понимается в трех временах, т.е. мозй (прошедшее), хол (настоящее) и истикбол (будущее), ср.: кард (сделал), мекунад (делает) и хоҳад кард от кардан (делать) и гуфт (говорил), мегӯяд (говорит) и хоҳад гуфт (будет говорить) – от гуфтан (говорить)» [20].

Стоит отметить, что глагол в таджикском языке является одной из самых сложных частей речи. Его всестороннее изучение и исследование требует от исследователя больших усилий. До сих пор ряд ученых в области морфологии (сарф) утверждали, что в последние годы решаются вопросы глагольной системы таджикского языка. Следует отметить, что глагольная система таджикского языка достаточно сложна и интересна, и русскоязычные лингвисты также напрямую обращались к этой теме и исследовали этот вопрос. Например, В.С. Расторгуева, А.А. Керимова А.А. [1964 г.], Розенфельд [1954 г.] и другие представили свои ценные исследования научным кругам.

Также о глаголе таджикского языка дана очень подробная информация в книге «Грамматика современного таджикского языка» [1986г.], подготовленной и

представленной для читателей Академией наук Таджикской ССР.

Недавняя книга известного таджикского языковеда С. Халимиён «Феъл (куниш)» (глагол-действие) [2013 г.] дошла до специалистов раздела морфологии, что тоже представляет собой новое явление о глаголе таджикского языка.

Семантическая система глагола в таджикском литературном языке была изучена и исследована таджикским лингвистом Гулназарзода Жило Бури [2020] на основе произведений Абдурахмона Джоми.

Профессор С. Шербоев в своей монографии «Теория и методика преподавания нелмчных форм глагола» [2019] включил инфинитив, причастие настоящего времени и деепричастие настоящего времени в число склоняемых форм глагола, что подверглось критике со стороны большинства таджикских лингвистов.

Профессор П. Джамшедов [1973г.; 1989г.] сравнивает глагол таджикского языка с английским языком в рамках своих кандидатской и докторской диссертаций.

Другой таджикский лингвист, Джабборова М.Т., в своей докторской диссертации «Межкатегориальные отношения в системе неличных форм глагола (на материале русского и таджикского языков)» [2005] исследовала неличные формы глагола в сопоставлении с русским языком и выявила их специфические особенности.

Также исследователь И.Б. Мошеев сравнивал русские глаголы с таджикскими и подчеркивал, что: «Исследователи, изучавшие таджикские глаголы, отметили, что формы и структуры глагола в таджикском языке очень богаты и разнообразны»[19]. В своей диссертации Мошев И.Б. рассматривал глагол как часть речи и анализировал различные вопросы, связанные с глаголом, такие как структура глагола, формы действительного и страдательного залога, страдательные

глаголы, времена глаголов и т.п. в таджикском и русском языках.

Сравнение глагола таджикского языка с другими языками (английским, немецким, французским, китайским и др.) началось с 60-70-х гг. прошлого столетия. Ученые, такие как М.Шахобова [1985г.], П.Джамshedов [1972г.; 1974г.; 1984г.], Н.Хамроалиев [1979г.], В.Д. Гогошидзе [1985г.], А.Мамадназаров [2001г.; 2011г.; 2015г.], К.Усмонов [2010г.; 2015г.], Г.Т. Кулматова [2022г.], С.Джаматов [2013 г.; 2016г.], Холикзода А. (Тошов А.Ю.) [2013г] и другие рассматривали различные аспекты глагола таджикского языка в сопоставлении с английским языком.

Хотя существует много таджикских лингвистов, которые изучают причастие, деепричастие и инфинитив и их сравнение с английским языком, до настоящего времени в языкознании не проводилось сравнение неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках, что считается одним из самых актуальных вопросов в сравнительном языкознании.

Вместе с тем, неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках на материале художественной литературы и книги Эмомали Рахмона “Таджики в зеркале истории” не подвергались глубокому и всестороннему исследованию

Связь исследования с научными программами (проектами) и темами. Проблемы настоящего исследования тесно связаны с учебными программами высших учебных заведений и научными темами.

Выводы, полученные в результате исследования, могут внести вклад в дальнейшее развитие учебных программ по языкознанию и переводоведению.

Диссертация подготовлена в рамках научного направления кафедры языкознания и сопоставительной типологии факультета иностранной филологии Кулябского

государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки и реализации “Программы развития государственного языка на 2020-2030 года в Республике Таджикистан”, а также “Государственной программы усовершенствования преподавания и изучения русского и английского языков на период до 2030 года”.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель исследования – выявление неспрягаемых форм глагола путем сопоставления в таджикском и английском языках на основе материалов художественных произведений и ценного труда Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории».

Задачи исследования. В соответствии с установленной целью были реализованы следующие задачи.

- всесторонний анализ теоретических аспектов изучения несклоняемых форм глаголов в таджикском и английском языках;

- исследование места глагола в системе частей речи указанных языков;

- изучение несклоняемых глагольных форм и их особенностей в современной лингвистике;

- на основе научных источников рассмотреть неспрягаемые формы глаголов в таджикском и английском языках;

- провести научный анализ, обсудить и уточнить структурные и семантические характеристики инфинитива, а также определить его употребление в исследуемых языках;

- анализ структурно-семантических особенностей инфинитива в таджикском и английском языках.

– изучение грамматической категории инфинитива в английском языке.

– исследование грамматических ролей инфинитива в предложении в рамках сравнительной лингвистической системы языков;

–определение места инфинитива в образовании словосочетаний в рассматриваемых языках;

–выявить в сравнительной перспективе особенности настоящего времени в рассматриваемых языках;

– обзор предписывающих категорий настоящего качества в таджикском и английском языках;

–совмещение функций настоящего времени в таджикских и английских предложениях;

–исследование семантических и грамматических особенностей настоящего времени в таджикском языке.

Объект исследования. Объект исследования составляют неспрягаемые формы глагола в тексте оригинала и перевода художественных произведений таджикских писателей С.Айни, С.Улугзода, Р.Джалила, Ф. Ниёзи, Дж. Икромии и многотомной книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории».

Предмет исследования состоит из неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках на примере художественных произведений и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории».

Теоретические основы исследования. В настоящей диссертации использованы основы, теоретический опыт отечественных и зарубежных ученых, таких как М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирницкий, Б.А. Ильиш, И.П. Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов, А. Мирзоев и др.

Диссертация основана на сравнительно-прикладном, аналитическом, теоретическом и общенаучном методах. Сравнительно-прикладной метод использовался при решении задач с лингвистико-типологическим аспектом, а

синхронно-сопоставительный метод – для исследования существенно различающихся единиц путем выявления их основных сходств. Аналитико-теоретический метод применяется также для решения задач общелингвистического характера.

Источник примеров. В данной диссертации в качестве источника примеров исследования использованы произведения известных таджикских писателей, таких как С.Айни, С. Улугзода, Р.Джалил, Ф. Ниёзи, Дж. Икромӣ, а также многотомное произведение Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории» и их переводы на английский язык.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в современном таджикском языкознании на основе материалов художественных произведений и ценной книги Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории» научно выявлены неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках.

Также впервые в диссертации научно обосновано положение причастия и деепричастия в современном таджикском языке.

В результате анализа исследовательских источников были изучены неспрягаемые формы глаголов в оригинальном тексте и его переводах на таджикский и английский языки, а также с научной точки зрения рассмотрены методы и средства их перевода.

В диссертации впервые в современном таджикском языкознании также анализируется и обсуждается целесообразность использования неспрягаемых глагольных форм в изучаемых языках, а также показаны способы использования их эквивалентов в художественном переводе.

Положения, выносимые на защиту.

На защиту выносятся следующие положения:

1. На основе изучения научных материалов и исследовательских источников выявлены теоретические основы изучения глаголов и их инфинитивных форм в таджикском и английском языках, что и было представлено вниманию широкой аудитории.

2. Анализ общности и структурных особенностей форм инфинитивного глагола (инфинитива, его употребления в роли обстоятельства и в настоящем времени) в языках, подлежащих сравнительному изучению, может послужить фундаментом для развития сравнительного языкознания;

3. В инфинитивных формах таджикских и английских глаголов имеются общие черты с точки зрения значения и категории, но имеются различия в их структуре. Определено, что настоящее время и причастие настоящего времени образуются по-разному в таджикском и английском языках, и что эти способы и приемы словообразования имеют исторические основы и сформировались в разные периоды истории рассматриваемых языков;

4. Причастие настоящего времени и деепричастие настоящего времени имеют разные синтаксические функции в двух сравниваемых языках, и определение их общих черт и различий имеет большое значение в науке сравнительного языкознания. При переводе литературных произведений некоторые неразборчивые формы в переводе делаются явными, а другие заменяются их эквивалентами, что обусловлено историческим процессом развития языка и развитием лексического состава сопоставляемых языков.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что выводы и теоретические положения диссертации могут быть использованы в дальнейших исследованиях по сравнению неспрягаемых форм таджикских глаголов с другими языками. Также

достижения диссертации будут полезны для развития языкознания, сравнительного языкознания, практической грамматики, теоретической грамматики, теории и практики перевода.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования служат практическим руководством для специалистов по переводу. Несоответствие лексических единиц при переводе английского, русского и таджикского языков, недостатки в процессе передачи эквивалентных и безэквивалентных лексических единиц и пути их устранения, показанные в данной диссертации, станут путеводителем для будущих переводчиков.

Также материалы, выводы и результаты диссертации могут быть использованы при разработке и чтении лекционных курсов по сопоставительной типологии языков и переводоведению, при преподавании специальных курсов для студентов, магистрантов, докторантов (PhD) и специалистов для написания выпускных квалификационных работ по теме перевода и переводоведения, а также при составлении учебников и учебно-методических пособий.

Степень достоверности результатов исследования. Степень достоверности рассматриваемой исследовательской работы подтверждается точностью данных, достаточностью исследовательского материала, обработкой результатов исследования, объемом публикаций, проведением научных диссертационных исследований. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретических и сравнительных исследований. Кроме того, достоверность результатов диссертации обеспечивается применением сравнительно-прикладного, синхронно-сопоставительного и историко-сопоставительного методов, способствующих правильному использованию приемов, способов и

особенностей перевода неспрягаемых форм глагола с языка оригинала на язык перевода, что важно для ученых в области языкознания, сравнительно-исторического, типологического и сопоставительного языкознания и переводоведения.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках на материале художественной литературы и книги уважаемого Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории» соответствует шифру специальности, утвержденному Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад соискателя ученой степени заключается в том, что впервые в таджикском языкознании, на основе многочисленных художественных произведений, автор подвергает научному изучению и рассмотрению тему неспрягаемых форм глагола, выявив их сходство и различие в структуре и употреблении в сравниваемых языках. Собранный автором теоретический и практический материал весьма ценен и вносит весомый вклад в решение ряда существующих проблем в таджикском языкознании и переводоведении.

Также еще одним вкладом автора является то, что он на протяжении многих лет занимался изучением и исследованием неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках, опираясь на материалы художественной литературы и книги уважаемого Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории», писал научные статьи в этой области, а также выступал с докладами на различных научных конференциях.

Апробация и внедрение результатов диссертации.

Основные положения диссертации были представлены в виде научных докладов и выступлений на конференции Кулябского государственного университета имени А. Рудаки под названием «Эмомали Рахмон – Лидер и покровитель таджиков мира» (2021 г.), научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов Кулябского государственного университета имени А.Рудаки по итогам научно-исследовательской работы в 2021 году и задачам на 2022 год, посвященной объявлению 2022-2026 годов «Годами развития промышленности» и «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук» (2020-2040 гг.) (2022 г.), республиканской научно-теоретической конференции, посвященной «Международному дню родного языка» и реализации «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» (ТГПУ имени С.Айни, 2023 г.), международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы переводоведения: теория и методы исследования «непереводимости» (ТМУИЯ им. С. Улугзаде, 2024 г.).

Диссертация обсуждена и представлена к защите на кафедре языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки (Протокол №7/4-1, от «13» февраля соли 2025 г.).

Публикации по теме диссертации. Основное содержание диссертации опубликовано в 7 научных статьях, в том числе в 3 статьях в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и в 1 учебном пособии.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, 3 глав, 10

подразделов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка литературы, публикаций по теме диссертации и приложения. Общий объем диссертации составляет 186 стандартных страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Введение в диссертационное исследование представляет собой комплексный обзор научного аппарата диссертации и научно и методологически обосновано.

Первая глава диссертации озаглавлена **«Теоретические основы исследования неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках»** и состоит из трех подразделов.

Первый раздел называется **«Рассмотрение места глагола в системе частей речи рассматриваемых языков»** и анализирует положение глагола в системе частей речи с научной точки зрения.

Важно подчеркнуть, что в сравнительной системе языков все глаголы классифицируются на две основные категории по месту их употребления. Первую категорию составляют глаголы, подлежащие спряжению, причем в таджикском языке при спряжении глаголов особое значение имеют личные глаголы и конструкции с придаточными предложениями.

В английском языке вспомогательные глаголы и окончания со значением времени особенно важны при спряжении глаголов. Только в настоящем неопределенном времени в третьем лице единственного числа английские глаголы принимают окончание – s –, которое, наряду со временем, также указывает на лицо и число.

Глаголы обладают различными свойствами в зависимости от своего значения и сферы своих грамматических отношений. В силу многообразия форм,

видов и способов выражения характер и особенности грамматических отношений глаголов определяют отношение глагола к субъекту и объекту. Непереходные и переходные глаголы, прямые и косвенные, действительный и страдательный залоги составляют именно эту часть глагола.

Одной характерной особенностью глагола является то, что его формы в зависимости от структуры и коннотаций лексического значения поясняют отношение действия к субъекту и объекту и в этой связи синтаксические и морфологические отношения.

Носители таджикского и английского языков используют будущее время для обозначения действия, которое произойдет в будущем, а время действия указывается с помощью различных наречий.

Глаголы в таджикском и английском языках выражают действия и состояния и имеют свои общие и специфические характеристики. Особенности таджикских и английских глаголов проявляются в их категориях лица, числа, времени, формы, залога и наклонения.

Второй раздел первой главы называется **«Анализ неспрягаемых форм глагола и их специфические особенности в современном языкознании»** и включает обзор неопределенных глагольных форм в современной лингвистике.

Глаголы в некоторых языках классифицируются как спрягаемые или неспрягаемые, а если глаголы не спрягаются, то они классифицируются как инфинитивные глаголы.

В таджикском языке имеется сложная система глагольных форм, основу которых составляют следующие 4 группы глаголов:

1) Спрягаемые формы глагола. “Эти глагольные формы претерпевают изменения по лицам и числам, а также имеют залог, вид, время, наклонение и прочие

категории глагола. Спрягаемые формы также именуется личными формами глагола” [8, с. 66].

2) Инфинитив. Инфинитивы не могут выражать залог, вид и некоторые другие признаки глагола. (Например: непереходный, переходный, прямой, косвенный и т.д).

3) Причастие. Эта именная форма глагола имеет залог, время и вид.

4) Деепричастие. Эта глагольная форма может выразит вид, все эти глагольные формы составляют основу сложной системы глагольных форм современного таджикского литературного языка, где две основы глагола составляют важную ее часть.

В таджикском языке количество глагольных форм большое и имеют определенную устойчивую систему [8, с. 72].

На основе сравнительного анализа было определено, что спрягаемыми формами глагола в английском языке являются «specific», «impersonal» и «безличный», и эти термины менее активны, чем термин «неспрягаемые».

Слова, фразы и предложения в английском языке относятся к неспрягаемым формам глагола, которые стоят в винительном, либо сослагательном падеже. Эта особенность зависимости иных частей речи указывает на то, что инфинитив, причастие и герундий – это неспрягаемые формы глагола.

Неспрягаемые формы глагола чаще всего функционируют как часть предложения, что обычно характерно для частей речи, но они также связывают с собой другие части предложения, что характерно для глаголов.

Также в данном подразделе изучаются и обсуждаются теории отечественных и зарубежных лингвистов о неспрягаемых несклоняемых формах

глаголов, научно обосновывается их вклад в обсуждение темы.

Основываясь на самостоятельном применении неизменяемых форм, действие, ими олицетворяемое, может не быть связано с конкретным лицом или объектом, но может быть общеизвестным и всегда верным.

В общем, в глагольной системе, в противоположность спрягаемым формам и противопоставляя им, спрягаемые формы глагола, в свою очередь, обладают рядом свойств, которые по сути являются показательными для именных и качественных форм, и эти свойства отличаются друг от друга.

На основе изучения и обзора большого количества материала стало ясно, что неспрягаемые формы глагола в сравниваемых языках с грамматической точки зрения употребляются реже, чем другие формы глагола, что обосновывается в данном подразделе с помощью конкретных примеров.

В третьем подразделе первой главы под названием **«Обзор научной литературы по неспрягаемым формам глаголов в таджикском и английском языках»**, анализируются источники, исследующие различные вопросы, связанные с глаголом и его неспрягаемыми формами.

Сопоставительное изучение неспрягаемых форм глагола способствует выявлению их общих и специфических черт в языках разной системы, а выявление этих черт устраняет ряд проблем в процессе их изучения.

Следует отметить, что в современном языкознании неспрягаемые формы глагола в таджикском языке специально не изучены в сравнении с английским языком. В современном языкознании ряд аспектов таджикского языка изучен в сравнении с таджикским языком. В частности, таджикский исследователь Г.Н. Расулова в рамках своей исследовательской работы «Семантико-

грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках» [23] рассмотрел различные аспекты глагола в таджикском и английском языках и на этой основе выявил лексические, семантические и инструктивные особенности инфинитива и инфинитивных глаголов.

В таджикском и английском языках глагольная система делится на самостоятельные и вспомогательные глаголы в зависимости от их семантических особенностей и функции в предложении. Количество категорий вспомогательных глаголов в таджикском языке богаче, чем в английском. В английском языке существует четыре неспрягаемые формы глагола, а в таджикском — три формы неспрягаемых глаголов. В таджикском языке герундий отсутствует.

В таджикском и английском языках неспрягаемые формы глагола изменяются по лицам и числам. Кроме того, в рассматриваемых языках времена выражаются с помощью вспомогательных глаголов и различных суффиксов. В английском языке также заметна роль союзов и предлогов, чего нельзя сказать о таджикском языке.

С другой стороны, неспрягаемые формы глаголов не изменяются по лицам и числам в обоих языках, что представляет собой общую черту такого типа таджикских и английских глаголов.

Специфические черты обнаруживаются в количестве и виде неспрягаемых форм глагола в исследуемых языках. В таджикском языке существуют три формы таких глаголов: инфинитив, причастие настоящего времени и деепричастие настоящего времени.

Несмотря на проделанную работу по сравнительному изучению глагола и его грамматических категорий, ряд аспектов остаются нерешенными, требующими глубоких и всесторонних исследований.

Вторая глава диссертации называется «**Структурно-семантические особенности инфинитива и его место в сопоставляемых языках**» и состоит из 4 подразделов.

Первый подраздел второй главы озаглавлен «**Инфинитив как начальная форма глагола в таджикском и английском языках**», и его вопросы научно обоснованы.

В таджикском и английском языках инфинитив является начальной формой глагола, выражающей название действия (говорить-*to say*, бежать-*to run*, видеть-*to see*, писать-*to write*, работать-*to work*, слушать-*to listen*, встречаться-*to meet*) и состояние как состояние бытия (спать-*to sleep*, ходить-*to walk*, расти *to grow*, любить-*to love*).

Благодаря своим глагольным и именным особенностям, инфинитив подчиняет себе различные части речи посредством разных средств связи – изофета, префиксов и суффиксов, а также порядка слов.

По мнению К.Н. Качаловой, формальным показателем инфинитива является частица **to**, не имеющая специального своего значения и ударения. Однако частица **to** в некоторых случаях опускается перед инфинитивом [14, с. 240].

Выдающиеся лингвисты, такие как Л.С. Бархударов и Д.А. Стеллинг определили это лингвистическое явление как «the Split Infinitive», оно больше присуще книжному стилю. Для подтверждения мысли языковеды приводят следующее предложение как пример:

“Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things” [3, с. 216].

В таджикском языке инфинитив по структуре бывает трех видов: простые, производные и составные.

Простой инфинитив образуется от простых основ при помощи суффикса -ан: *хондан, гуфтан, чидан* и т.д.:

“...ман мехоҳам пеш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷимаиҳолӣ дода гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад” [31, с. 9].

В этом примере использовано два инфинитива – простой инфинитив “фаҳмидан” и составной именной инфинитив “сар кардан”.

Следует отметить, что в таджикском языке инфинитив связывается с другими членами предложения, кроме изафета, и при помощи послелогов:

“Солисан, ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геостратегӣ наздиктар шуда, **расидан** ба манбаи ашёи хом, сузишворӣ, бойигариҳои беназири табиӣ ва қувваи арзони кор осонтар мегардад” [35, с. 132].

«Solisan, getting closer to geopolitical and geostrategic goals, it becomes easier **to reach** the source of raw materials, fuel, unique natural resources and cheap labor» [37, с. 132].

В этом случае они также передаются на английский язык посредством инфинитива.

Таким образом, инфинитив является неопределенной формой глагола и имеет специфические способы и средства выражения в таджикском и английском языках.

Второй раздел второй главы называется «Грамматическая категория инфинитива в английском языке», и в нем рассматриваются категории времени, формы и образа действия с научной точки зрения.

Категория времени и вида. Категория времени выражает отношение действия к моменту речи или времени другого действия.

Инфинитивы в английском языке изменяются в зависимости от времени и формы: to write - to havewritten, to bewritten - to have beenwritten, а по форме (показатель to have + глагол прошедшего времени) и по значению (*свершено ранее*) имеется член перфектной формы и время

представляет собой перфектную группу. Но член, не имеющий четкой формы, характеризуется отсутствием показателя *to have* + *причастия прошедшего времени* и значения *свершения заранее*.

*“and that he DID admire her, I already **seemed to have obtained** proof” [36, с. 262].*

“При использовании в некоторых выражениях в страдательном залоге инфинитив также относится к невыполненному действию” [14, с. 116]:

1. В форме условного наклонения:

“I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now” [36, с. 416].

2. После модальных глаголов в условном наклонении выражает возможное действие (действие могло быть совершено или должно было быть совершено):

*“as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind **might have driven** through their casement» [36, с. 530].*

Следует отметить, что выражение несовершения действия здесь образуется посредством формальной связи перфектного инфинитива с глаголами, имеющими конкретное значение, и образуется только в прошедшем времени.

В таджикском языке инфинитив имеет две формы: абсолютную и продолженную. Абсолютная форма инфинитива обычно указывает на завершение действия и его результат. Действие, выраженное абсолютным инфинитивом, указывает на его завершение или завершение в определенный момент:

*“Баъд аз **гурехтани** духтарон мирзохошон хабардор шуда, ба миёнашон шофу шамшер баста, бар аспҳои бодав савор шуда, аз паи онҳо баромадаанд ва дар лаби Ҷилвонрӯд сиёҳии онҳоро дида, аз дунболашон асп давондаанд” [31, с. 290].*

В этом примере инфинитив “*гурехтан*” выражен в абсолютной форме и сообщает о совершении действия.

Категория залога.

В системе предписывающих категорий английского языка категория образа действия возникает из противопоставления двух образов действия: глагола и объекта. Когда действие, выраженное инфинитивом, совершается лицом или объектом, к которому он относится, инфинитив стоит в форму- Active:

“I wished to see Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists” [36, с. 362].

При совершении действия наоборот инфинитив получает форму страдательного залога – Passive:

“It does good to no woman to be flattered by her superior, who cannot possibly intend to marry her” [36, с. 244].

Инфинитив в таджикском языке также имеет категорию залога. Залог выражает различные отношения между субъектом и объектом действия.

«Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти ронда истодани мулозим расида меомад ҳам, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист» [31, с. 90].

В данных примерах инфинитивы действительного залога по структуре являются составными. Инфинитив первого предложения “*зиёфат кардан*” по структуре является составным именным инфинитивом, образованным от существительного и вспомогательного глагола “*кардан*”.

В таджикском языке инфинитивы страдательного залога по структуре бывают составными и образуются от переходных инфинитивов действительного залога и вспомогательного глагола “*шудан*”:

“Падарам дар Соктаре баъд аз фориғ шуданаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд” [31, с. 76].

В таджикском и английском языках инфинитив имеет два залога – действительный и страдательный, которые наряду с общими чертами имеют ряд специфических особенностей.

Третий раздел второй главы под названием “**Анализ синтаксических функций инфинитива в предложении**” посвящен определению синтаксических функций инфинитива в таджикских и английских предложениях.

Специфической особенностью инфинитива являются субъективные отношения и модальные значения, возникающие в словосочетаниях, которые наблюдаются при использовании инфинитива в предложении.

Инфинитив как член предложения выполняет следующие синтаксические функции:

а) подлежащее:

«To attack the first is not to assail the last. To pluck the mask from the face of the Pharisee, is not to lift an impious hand to the Crown of Thorns» [36, с. 3].

Как видно из приведенного предложения, подлежащее первого и второго предложений выражено инфинитивами “*to attack*” и “*to pluck the mask*” и стоит в начале предложения. Также в этом примере использованы инфинитивы “*to assail*” и “*to lift*” в составе именного сказуемого.

Практическая связь инфинитива с субъектом достаточно ясна в тех случаях, когда рассуждение связано с конкретной ситуацией. Сказуемое в основном выражается в прошедшем или настоящем совершенном времени. Исполнитель действия употребляется в качестве дополнения с помощью личного местоимения:

«To agitate him thus deeply, by a resistance he so abhorred, was cruel» [36, с. 464].

У инфинитива именные признаки больше проявляются, чем у других неспрягаемых форм глагола,

отсюда, он близок к существительному и имеет следующие особенности:

а) Инфинитив в таджикском языке имеет форму множественного числа:

“вой, дод! Тавба кардам! Ба ҳоли беморам раҳм кунетон!” гуфтанҳои Нурбойро зер мекард [31, 339].

В этом примере инфинитивы **“тарсониданҳо”**, **“гуфтанҳо”** и **“диданҳо”** больше проявляют свои именные признаки.

б) Инфинитив в таджикском языке используется с предлогами и послелогами:

«Дар ин кор зар даркор аст, зар! Ҳар чӣ гуна зани саркаш бошад ҳам, бо дидани зар ром мешавад» [31, 403].

В этом примере наблюдается использование предлогов **“бо”**, **“аз”**, **“дар”** и **“ба”** с инфинитивами **“дидан”**, **“шунидан”**, **“гуфтан”** и **“офаридан”**.

Таким образом, инфинитив в таджикском и английском языках по сравнению с другими неспрягаемыми формами имеет больше именных признаков.

Четвертый раздел второй главы называется **“Роль инфинитива в образовании словосочетаний”**.

Роль инфинитива и его место в языке подробно изложены и объяснены в трудах лингвистических исследователей.

Отношение действия с его исполнителем проявляется при использовании инфинитива в предложении.

По мнению В.Р. Жигадло, инфинитив принимает участие в образовании трех разных предикативных словосочетаний [9, с. 167].

1). “Первый тип предикативного словосочетания с инфинитивом обычно в грамматике с точки зрения современного английского языка имеет незаконное название “объектное словосочетание с инфинитивом” [9, с. 167].

2). “Предикативное словосочетание с предлогом *for*”. Это словосочетание отличается от “объективного словосочетания с инфинитивом” и по субъективному отношению инфинитива, и по употреблению. В предложении “предикативное словосочетание с предлогом *for*” употребляется почти во всех синтаксических функциях, присущих инфинитиву”[9, с. 167].

3). “Подлежащее с инфинитивом”. В этом случае наблюдается особое разнообразие составного глагольного сказуемого, первая часть которого является вспомогательным и связывает подлежащее с инфинитивом[9, с. 167].

Неспрягаемые формы глаголов в таджикском и английском языках относятся к категориям глаголов и исторически возникли от имён существительных, включая: инфинитив от неспрягаемых существительных древнеанглийского, которые имели глагольную основу, герундий от образованного глагольного существительного и отглагольное прилагательное от прилагательного. В процессе языкового развития они стали частью системы глаголов и обрели глагольные категории.

В процессе анализа обнаружено, что инфинитив может выступать в роли предлога, сложного наречия, детерминатива и настоящего причастия в исследуемых глаголах.

Также, учитывая специфику указательных прилагательных, инфинитив в некоторых случаях также может быть ограничен в предложении. В диссертации рассматриваются основные инфинитивные словосочетания: «фраза для + существительное [или местоимение] + инфинитив», «объектное предикативное инфинитивное словосочетание» и «субъектное предикативное инфинитивное словосочетание».

Можно выделить, что инфинитив в таджикском и английском языках обладает рядом уникальных

структурно-семантических и грамматических характеристик. Это определяет необходимость дальнейшего изучения отдельных аспектов, в частности детального анализа его использования в словосочетаниях.

Третья глава диссертации называется **«Сравнительный анализ особенностей причастий и деепричастий в таджикском и английском языках»** и состоит из трех подразделов.

Первый раздел этой главы называется **«Обзор категории причастие в сопоставимых языках»** и рассматривает описательные категории качества глагола в сравниваемых языках.

Обзор категории причастие в сопоставимых языках

Первый подраздел первого раздела называется **“Категория времени и вида”**, в котором определены категории времени и вида.

В причастиях таджикского и английского языков наблюдается наличие категории времени.

Причастия в таджикском языке имеют три времени: настоящее, прошедшее и будущее время. Категория времени как заметная особенность причастий сохраняет их в рамках глагола.

Настоящее время: *“Акнун маслиҳат он аст, ман шавам, шумо шавед, ҳар рӯз чанд соат барзиёд кор карда ҳамин пахтаҳои сӯхтаистодаро кафонда паҳн карда партоем”* [32, с. 49].

Прошедшее время: *“Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондаро фурухта хӯрдааст, пас аз он ба тарафҳои Қариш рафтааст, ки дар он ҷо ҳам хешовандони мо будаанд”* [31, с. 44].

Будущее время: *“Дар охирҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтан хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст доштаишро чархи осие тарошад, чархи тайёр ва чархҳои тайёршуданиро ба осиеҳои атроф фурушад”* [31, 76].

В английском языке причастие имеет две формы: неопределенную и совершенную.

В английском языке временные отличия всех глаголов схожи. Эти качества причастий неопределенной формы времени действительного и страдательного залога поясняют одновременные действия, выраженные личными глаголами. Английский язык в основном имеет три времени:

- настоящее (present);
- прошедшее (past);
- будущее (future).

В английском языке причастие имеет две формы.

- неперфектная форма: «***On reaching*** the bedroom, we heard the voice of Miss Scatterd» [36, с. 111].

В этом предложении причастие использовано в несовершенной форме вместе с предлогом «on», который указывает на время совершения действия. Сочетание “on reaching” употреблено в настоящем времени и стоит в начале предложения.

– перфектная форма: “Miss Temple, ***having assembled*** the whole school, announced that inquiry had been made into the charges alleged against Jane Eyre” [36, с. 111].

В этом примере перфектная форма причастия ***having assembled*** тоже выполняет функцию обстоятельства времени.

Таким образом, причастие в таджикском и английском языках имеет категории времени и вида, и в их выражении между таджикским и английским языками имеется существенная разница.

Во втором подразделе первого раздела под названием “**Категория залога**” определяется наличие данной категории в причастии таджикского и английского языков.

Залог является грамматической категорией глагола, выражающей отношение действия к субъекту (исполнителю действия) и предмету действия (объекту, по

отношению к которому совершается действие) с основными именными компонентами предложения — подлежащим и прямым дополнением.

Наличие категории залога присуще причастиям таджикского и английского языков, поскольку причастие в рассматриваемых языках является неспрягаемой формой глагола и наряду с признаками именных частей речи имеет также категории глагола.

Причастия таджикского языка имеют три залога: действительный залог, страдательный залог и средний залог

Причастия действительного залога выражаются переходным действием, непосредственно направленным на объект [8, с. 2005].

Действительный залог причастия также выражается непереходными глаголами и обозначает действие и состояние как признак субъекта и никогда не принимает прямое дополнение:

“Дарахтони бед, гуҷум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд” [33, с. 60].

Причастия страдательного залога образуются от причастий действительного залога с помощью глагола “шудан”. В этом случае причастия теряют свой переходный характер. Они обозначают признак предмета, являющегося объектом действия:

“Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯйи саҳни беруни мадраса кушода мешудагӣ мегирифт” [31, 622].

В английском языке причастие также имеет две формы: действительный залог и страдательный залог.

Как и в таджикском языке, причастие настоящего времени в английском языке выражает состояние бытия как показатель субъекта, направленный на прямой объект:

«Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk-silver-white and crystal clear» [36, с. 312].

В этом предложении причастие “*Awaking*” стоит в действительном залоге и в предложении выполняет обстоятельство времени. Его инфинитивной формой является – “to awake” – бедор кардан (разбудить); 2) бедор шудан (разбудиться).

Страдательный залог причастия определяет действие, совершаемое под влиянием другого исполнителя на предмет или лицо. В английском языке оно образуется с помощью глагола «to be» и причастия 2:

«Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself» [36, с. 413].

Как видно, в этом примере причастие “*being pushed*” выражено в страдательном залоге, выполняет функцию обстоятельства в предложении и расположено в начале предложения.

Так, в таджикском и английском языках категория образа действия используется для определения отношения действия к субъекту и объекту действия. Несмотря на то, что в обоих языках настоящее причастие определяется как неопределенная форма глагола, способ и средства выражения этой категории в этих языках различны. Специфика категории стиля в таджикском языке также отражается в ее многообразии.

В таджикском языке отглагольные прилагательные имеют три формы: активную, пассивную и среднюю. Для сравнения, в английском языке глагольная форма имеет две основные формы: активную и пассивную, а средняя форма отсутствует.

Второй раздел третьей главы под названием “**Анализ функций причастия в таджикских и английских предложениях**” охватывает теоретические и практические вопросы, связанные с функциями причастий в таджикских и английских предложениях.

Причастие подобно прилагательному не принимает суффикс множественности и будет находиться в изафетном словосочетании в качестве определителя после определяемого: «*Ў дар интизори ягон ҷавони домодшаванда ду соли охири умри худро гузаронид*» [31, с. 379].

Причастия часто употребляются в функции обстоятельства:

Суханро наандешида, насанчида мағӯ (пословица).

Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда (пословица).

Причастия могут выступать и в функции сказуемых:

“Рағҳо парида, чашиҳо дарун рафта, биниҳо тег кашида, дастҳо қубла зада, кафида ва хушиор шуда, пойҳо обила карда ва ҷароҳат пайдо карда ва либосҳо дарида...” [8, с. 93].

В английском языке причастие настоящего времени (Participle I) имеет разные синтаксические функции.

Причастие настоящего времени в функции обстоятельства. Все формы причастий употребляются в функции обстоятельства:

“And finding that arrangements to that effect, though difficult, would not be impossible, I informed her I should stay” [36, с. 659-700].

Причастие как именное сказуемое.

В этой функции причастие настоящего времени используется нечасто. Это обычно образуется в таджикском языке при помощи прилагательного.

The effect of her words was terrifying. Таъсири баён карда истодани суханҳои ӯ дахшатнок буд.

Если в предложениях английского языка неперфектная форма Participle I употребляется и в функции определения и в функции обстоятельства, то его перфектная форма выполняет только функцию обстоятельства в предложении:

*«He turned away and law with wide open eyes, **looking out** of the window at the **sinking** sun” [Voyinch, 160].*

В этом примере причастие используется в двух случаях, один из которых образован от основы фразового глагола, а другой — от простого глагола. В предложении причастие «looking out» использовано в функции обстоятельства. Причастие «sinking» употреблено в предложении в функции определения и стоит перед определяемым словом.

Также в этом подразделе обосновывается положение герундия в предложении. Герундий — уникальная форма спряжения в системе английского глагола. Инфинитив и причастие глагола представляют собой формы, характерные для современных европейских языков, однако аналог английского герундия встречается лишь в испанском языке. Эта форма сочетает в себе характеристики глагола и существительного.

Кроме того, герундий, имеющий таблицу спряжения, содержащую характеристики глагола и способность принимать прямое дополнение, также занимает в предложении позицию, которая является лишь дополнением к существительному.

В то же время эти контрастные знаки расширяют возможности простых предложений. Герундий обычно считается сокращенным способом выражения отношений, а в других языках он передается придаточным предложением.

В целом герундий отличается от других инфинитивных форм глагола тем, что в таджикском языке нет аналогичной формы, и поэтому он переводится на таджикский язык с помощью выражений с глагольным качеством и настоящим временем.

Причастие в английском языке имеет множество функций. Как уже упоминалось выше, все эти функции

встречаются и в таджикском языке. Разница между английским и таджикским не так уж велика.

Третий раздел третьей главы называется **“Семантические и грамматические особенности деепричастия в таджикском языке”**, где анализируются семантические и грамматические особенности деепричастия.

Деепричастие выражает действие или состояние, которое выступает признаком основного глагола. Деепричастие выражает дополнительное действие, подчиненное основному глаголу. Оно употребляется для пояснения как спрягаемых, так и неспрягаемых глаголов:

*“Одина нас аз ҳайронию ошуфтаҳолӣ ҳуши худро ба сар овард, аз тамом барҳам хӯрдани гӯсфанд ёфт шудани ўро, агарчи маиб ҳам бошад, беҳтар шумурда аз почаш гирифта **кашоллақунон** аз роҳе, ки фуromaда буд, боло баромад”* [32, с. 9-10].

Деепричастие, как и наречия, не изменяется при соотношении со словами. Оно обладает характеристиками глагола и наречия. Вот почему его также называют глагольным наречием. В таджикском языке деепричастие имеет только одну особую форму, которая называется **деепричастием настоящего времени**.

Как уже упоминалось выше, таджикские ученые-лингвисты, учитывая двойственную природу первых форм причастий прошедшего и настоящего определенного времени, называли их сифатҳои феълӣ-феъли ҳол (причастиями-деепричастиями).

В самом деле, эти формы продуктивно используются как обстоятельство и в этой функции демонстрируют свои характеристики глагола-обстоятельства, но эти формы никогда не могут быть отделены от причастий, поскольку изначально и исторически они причастиями.

В данном подразделе на основе исследовательских материалов и источников были рассмотрены

семантические и грамматические особенности настоящего времени в таджикском языке и было определено, что настоящее время широко употребляется в таджикском языке с семантической и грамматической точки зрения и занимает особое место в языке.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Неспрягаемые формы глагола – это лексические и грамматические единицы, которые, помимо значения действия и состояния, имеют также признаки существительного и прилагательного.

Неспрягаемые формы глагола в английском языкознании также называют непредикативными, так как они не способны выполнять функцию простого сказуемого в предложении. Лишь при добавлении суффиксов лица и числа такие формы могут использоваться в составе сказуемого. Когда они становятся частью сказуемого, их уже относят к категории спрягаемых форм глагола, и таким образом они утрачивают признаки неспрягаемых форм.

Как видно из этих утверждений, неспрягаемые формы глагола сложны по своей природе и имеют свои уникальные особенности в каждом языке, что создает препятствия и проблемы для изучающих язык. Сопоставительное изучение неспрягаемых форм глагола позволяет выявить общие и специфические черты этих форм и устранить имеющиеся проблемы в их изучении и преподавании.

В английском и таджикском языках общие и специфические черты наблюдаются также в способах и средствах выражения и образования неспрягаемых форм глагола.

В английском языке лингвисты расходятся во мнениях относительно классификации неспрягаемых форм глагола. Некоторые из них различают три вида: герундий, причастие и инфинитив, в то время как другие различают четыре типа: герундий, причастие 1, инфинитив, причастие 2[7-А].

Следует отметить, что неспрягаемые формы глаголов в таджикском языке включают инфинитив, причастие и деепричастие.

В ходе изучения, определения целей и задач темы исследования, а также анализа представленных образцов выявлено следующее.

1. В рассматриваемых языках инфинитив обладает характеристиками как глагола, так и существительного, причем в таджикском языке эти черты выражены в большей степени, чем в английском [2-А];

2. В английском языке инфинитив полагается лексической формой глагола, а его показателем является частица «to». При представлении слов в англоязычных словарях указывается неопределённая форма глагола, и частица «to» не приводится [2-А];

3. В таджикском языке инфинитив формируется от основы глагола в прошедшем времени с помощью добавления морфемы «-ан», которая в некоторых ситуациях может быть сокращена;

4. В таджикском языке наблюдается особый тип сокращения, в котором морфема «-ан» сокращается, в такой форме инфинитив известен как сокращенный или с недостатком. Этот тип инфинитива в основном стоит после спрягаемой формы глагола “хостан” [6-А];

5. В английском языке частица «to» сокращается в следующих случаях: в аналитических формах глагола, после некоторых модальных глаголов, в вопросах, выражающих удивление, в сложных синтаксических моделях сложного дополнения и т. п [2-А];

6. В сопоставляемых языках инфинитив употребляется в предложении в функции подлежащего, дополнения и именной части сказуемого [1-А];

7. В таджикском языке инфинитив может принимать форму множественного числа, что является особенностью, отсутствующей в английском языке;

8. В таджикском языке инфинитив принимает изафетное окончание «-и», а также окончания, обозначающие лицо и число, и послелог «-ро». Помимо этого, он применяется с предлогами, что не является характерным для английского языка;

9. В сравнительных языках категория залога инфинитива представлена двумя формами: активным (действительным) и пассивным (страдательным) залогами;

10. В английском языке инфинитив характеризуется категорией времени, которая выражается через противопоставление перфектной и неперфектной форм

11. В таджикском и английском языках существует использование причастий. [7-А];

12. В английском языке существуют две формы причастия: первое (Participle 1) и второе (Participle 2);

13. В таджикском языке насчитывается множество различных типов глаголов, включая формы прошедшего времени, настоящего, настоящего-будущего, а также определённого настоящего и будущего времени;

14. В таджикском языке деепричастие рассматривается как неспрягаемая форма глагола, чего нет в английском языке. Однако существуют методы для их перевода. [5-А];

15. В таджикском языке причастие имеет категорию времени, вида и залога;

16. Причастие в рассматриваемых языках употребляется в функции определения [7-А];

17. В английском языке причастие имеет категорию залога. В нем имеются два залога: действительный залог и страдательный залог;

18. Причастие обладает признаками прилагательного, а герундий - существительного, поэтому причастие как определитель находится с определяемым в отношениях примыкания, а герундий, выполняя функцию определения, связывается с существительным посредством предлогов[7-А];

19. Герундий может употребляться с притяжательными местоимениями, что не характерно для причастий. Кроме того, при выражении притяжательности герундий соединяется с существительным через окончание "-s".

20. Причастие 2 в предложении может выполнять функцию сказуемого. Кроме того, эта форма глагола, которая не спрягается, обладает объектным значением.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

При изучении неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках (на материале художественно текста и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории») для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. Результаты исследования могут быть использованы при преподавании теоретического и практического языкознания, в частности, сравнительного языкознания, теоретической грамматики английского языка, практической грамматики английского языка, сравнительной типологии, теоретической и практической

грамматики таджикского языка, а также при изучении спрягаемых и неспрягаемых форм глагола.

2. При возникновении трудностей с различением и определением особенностей неспрягаемых глагольных форм, специалисты данной области могут опираться на результаты исследования как на руководство для их преодоления.

3. Полученный материал может быть применен при создании научных и научно-методических трудов, специализированных энциклопедий, а также при изучении различных аспектов неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках;

4. Результаты диссертационного исследования могут быть использованы в качестве конкретных практических рекомендаций при подготовке лингвистов, преподавателей таджикского и английского языков, а также в научно-исследовательской деятельности исследователей в области языкознания, особенно сравнительного языкознания;

5. Исследование неспрягаемых форм глагола в таджикском и английском языках на основе художественной литературы и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории» показало, что ряд аспектов языкознания, особенно сравнительного, остается до сих пор недостаточно изученным. Это указывает на необходимость более глубокого и комплексного анализа в данной области;

6. Результаты данного исследования продемонстрировали, что, несмотря на существование работ, посвященных глаголам, их спрягаемым и неспрягаемым формам, изучаемые языки сталкиваются с трудностями в определении неспрягаемых форм и их различении. Подобные исследования способствуют выявлению специфических черт неспрягаемых форм глагола;

7. Данный материал может быть полезен для выявления проблем при переводе спрягаемых формы глагола и неспрягаемых формы глагола на таджикский и английский языки.

I. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

А). Научные и научно-методические материалы:

1. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – М. Л.: «Наука», 1964. – 105 с.
2. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1960. – 425 с.
3. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1973. – 325 с.
4. Бархурдаров, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: «Высшая школа», 1975. – 156 с.
5. Беляева, М.А. Грамматика английского языка [Текст] / М.А. Беляева. – М., 1973. – 260 с.
6. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. – М.: Высш. школа, 1983. – с. 383.
7. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] / Г.Н. Воронцова. – М., 1960. – 250 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. – Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. 226 с.
9. Жигадло, В.Н. Современный английский язык [Текст] / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. –М., 1956.–360 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии: Қисми. 1: Лексикология, фонетика ва морфология / Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии: Қисми. 2: Синтаксис / Дар зери таҳрири проф. Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 230с.

- 12.Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – 290 с.
- 13.Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов, 5-е изд. [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – М.: «Высшая школа», 2008. – 384 с.
- 14.Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: «Юнвес Лист», 2000. – 367 с.
- 15.Клобуков, Е.В. Рецензия: Межкатегориальные связи в грамматике / Под ред. А.В. Бондарко, М.Д. Воейковой, Н.А. Козинцевой. – СПб., Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996. 231с. //ВЯ, 1997. – № 6. – С. 121-129.
- 16.Корнеева, Е.А. Грамматика английского языка в теории и практике [Текст] / Е.А. Корнеева. – СПб., 2000. – 448 с.
- 17.Лайонз, Д. Введение в теоретическую лингвистику / Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
- 18.Левицкий, Ю.А. От высказывания к предложению. От предложения к высказыванию / Ю.А. Левицкий. – Пермь: Пермский университет, 1995. -196 с.
- 19.Мошеев, И. Сопоставительная типология русского и таджикского языков [Текст] / И.Мошеев. – Душанбе, 1991. – 230 с.
- 20.Нисорӣ, Х.Ҳ. Чаҳор гулзор [Матн] / Х.Ҳ. Нисорӣ. – Душанбе, 1998. –116 с.
- 21.Плахотная, Ю.И. Theoretical grammar of the English language. Теоретическая грамматика английского языка: учеб. пособие / Ю.И. Плахотная. – Санкт-Петербург: РГГМУ, 2021. – 102 с.
- 22.Расторгуева, В.С. Система таджикского глагола. [Текст] / В.С.Расторгуева, А.А.Керимова. –М.: «Наука», 1978, – С. 124.
- 23.Расулова, Г.Н. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках: дисс. канд. фил. наук. [Текст] / Г.Н.. Расулова.–Душанбе, 2016. – 181 с.

24. Сино, А. Осори мунтахаб. Чилди I (иборат аз 10 чилд) [Матн] / А. Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 477 с.
25. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 261 с.
26. Храковский, В.С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (Опыт анализа) / В.С. Храковский // ВЯ, 1990. – № 5. – С. 16-18.
27. Якобсон, Р. Язык и бессознательное. Значение лингвистических универсалий для языкознания / Р. Якобсон // Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С. 184-198.

Б). Словари

28. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011, – 1015 с.

В). Интернет-ресурсы

29. Эмомалӣ Раҳмон. Мулоқот бо зиёиён. 19. 03.2008 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
30. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2024. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/49225>

Г). Источники примеров

31. Айни, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭМТ, 2009. – 680 с.
32. Айни, С. Одина. [Матн] / С. Айни. – Душанбе, 2014. – 192 с.
33. Айни, С. Марги судхӯр / С. Айни. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2011. – 156 с.
34. Бронте, Ш. Чен Эйр: Роман/ Ш. Бронте. – Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. – 412 с.
35. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. Иборат аз чаҳор китоб. – Душанбе: “Ирфон”, 2009. – 704 с.
36. Bronte, Sh. Jane Ayre/ Sh. Bronte. – L., 1999. – 496 p.

Emomali, Rahmon. The Tajiks in the Mirror of History: From the Aryans to the Samanids / Emomali Rahmon. – London, 2001. – 272 p.

II. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

А). Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-М]. Ибодова, С.М. Мафхум ва мавкеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи Кӯлоб. – 2022.- №3 (28). – С. 36-44. ISSN 2616-5260
- [2-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71. ISSN 2413-516X
- [3-М]. Холиқзода, М.З. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, **С.М. Ибодова** // Паёми Донишгоҳи забонҳо (Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2024. - №1 (53). – С. 45-53. ISSN 2226-9355

Б). Статьи в других сборниках:

- [4-М]. Ибодова, С.М. Нақши забон дар инкишофи илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ миёни магистрантон ва докторантони (PhD) таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон”. – Кӯлоб, 2021. – С.51-54.
- [5-М]. Ибодова, С.М. Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040). – Кӯлоб, 2022. – Ҷ.2. – С. С.100-102.

[6-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С.Айнӣ). – Душанбе, 2023. – С.51-54

[7-М]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (24.12.2024, ДБЗХТ ба номи С.Улугзода). – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

В). Учебное пособие

[8-М]. Ибодова, С.М. Таҳлили сохторӣ-семантикии масдар дар забони англисӣ. Дастури таълимӣ / С.М. Ибодова. – Душанбе, 2024. – 104 с.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Ибодова Саёҳат Маҳмадуллоевна дар мавзӯи “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих»)”, ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ–таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: феъл, вижагиҳои сарфӣи феъл, хусусиятҳои нахвӣи феъл, шаклҳои тасрифшавандаи феъл, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, масдар, сифати феълӣ, феъли ҳол, герундий, тарҷума, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

Дар диссертатсияи мазкур масъалаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» таҳқиқ гардида, хусусиятҳои ҳоси онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян шудаанд.

Мақсади навиштани диссертатсия аз нишон додани нишон додани хусусиятҳои семантикӣ сохторӣ ва дастурии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ иборат мебошад.

Диссертатсия бар пояи **методҳои** муқоисавӣ–таърихӣ, синхронӣ–муқоисавӣ, таҳлилӣ, назариявӣ ва умумилмӣ таҳия гардидааст.

Таҳқиқоти мазкур нахустин кӯшиш дар мавриди таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» мебошад.

Маводди назариявӣ ва амалии диссертатсия дар бартараф намудани мушкилоти тарҷумани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди назар барои муҳассилини тоҷик метавонад кӯмак расонад. Истифодаи мисолҳои диссертатсия ҳамчун воситаи аёни дар курсҳои грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, грамматикаи муқоисавӣ ва назария ва амалия тарҷума аз манфиат ҳолӣ нест.

АННОТАЦИЯ

к автореферату диссертации Ибодовой Саёхат Махмадуллоевны на тему «Неспрягаемые формы глагола в таджикском и английском языках (по материалам литературных произведений и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории»)», представленная на соискание ученой степени доктора (PhD) – доктор философии по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, сопоставительное и сопоставительное языкознание).

Ключевые слова: глагол, морфологические признаки глагола, синтаксические особенности глагола, склоняемые формы глагола, неспрягаемые формы глагола, инфинитив, причастие, деепричастие, герундий, перевод, таджикский язык, английский язык.

В диссертации на основе материалов литературных произведений и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории» исследуется проблема неспрягаемых глагольных форм в таджикском и английском языках, выявляются их специфические особенности в этих языках.

Целью написания диссертации является демонстрация семантических, структурных и прескриптивных особенностей инфинитивных форм глагола: инфинитива, причастия и деепричастия в таджикском и английском языках.

Диссертация основана на сравнительно-прикладном, аналитическом, теоретическом и общенаучном **методах**.

Данное исследование является первой попыткой исследования неспрягаемых форм глаголов в таджикском и английском языках на основе материалов литературных произведений и книги Эмомали Рахмона «Таджики в зеркале истории».

Теоретический и практический материал диссертации может помочь таджикским студентам преодолеть проблемы перевода неспрягаемых глагольных форм в рассматриваемых языках. Использование примеров диссертаций в качестве наглядного пособия на курсах по практической грамматике, теоретической грамматике, сравнительной грамматике, а также теории и практике перевода не лишено своих преимуществ.

ANNOTATION

of the dissertation work by Sayohat Makhmadulloevna Ibodova on the topic "Non-finite forms of the verb in the Tajik and English languages (based on literary works and the book by Emomali Rahmon "Tajiks in the Mirror of History")", submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), in the specialty 6D021300 - Linguistics (6D021302 - Comparative-historical, contrastive and contrastive linguistics).

***Keywords:** verb, morphological features of the verb, syntactic features of the verb, finite forms of the verb, non-finite forms of the verb, infinitive, participle, adverbial participle, gerund, translation, Tajik language, English language.*

The dissertation, based on the materials of literary works and the book by Emomali Rahmon "Tajiks in the Mirror of History", examines the problem of indeclinable verb forms in the Tajik and English languages, and identifies their specific features in these languages.

The purpose of writing the dissertation is to demonstrate the semantic, structural and prescriptive features of the infinitive forms of the verb: infinitive, participle and adverbial participle in the Tajik and English languages.

The dissertation is based on comparative-applied, analytical, theoretical and general scientific **methods**.

This study is the first attempt to study indeclinable forms of verbs in the Tajik and English languages based on the materials of literary works and the book by Emomali Rahmon "Tajiks in the Mirror of History".

The theoretical and practical material of the dissertation can help Tajik students overcome the problems of translating indeclinable verb forms in the languages under consideration. The use of dissertation examples as a visual aid in courses on practical grammar, theoretical grammar, comparative grammar, as well as the theory and practice of translation is not without its advantages.